

LIETUVOS TSR MOKSLŲ AKADEMIJA
ISTORIJOS INSTITUTAS
LIETUVOS TSR ISTORIJOS PROBLEMINĖ MOKSLINĖ TARYBA

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1980 METAI

VILNIUS „MOKSLAS“ 1981

INSTITUTE OF HISTORY
OF THE ACADEMY OF SCIENCES OF THE LITHUANIAN SSR
THE SCIENTIFIC PROBLEM BOARD
OF THE HISTORY OF THE LITHUANIAN SSR

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1980

VILNIUS

1981

INSTITUT FÜR GESCHICHTE
DER AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN DER LITAUISCHEN SSR
PROBLEMISCHER-WISSENSCHAFTLICHER RAT
FÜR GESCHICHTSFORSCHUNG DER LITAUISCHEN SSR

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1980

VILNIUS

1981

АКАДЕМИЯ НАУК ЛИТОВСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ ИСТОРИИ
НАУЧНЫЙ СОВЕТ ПО ПРОБЛЕМАМ ИСТОРИИ
ЛИТОВСКОЙ ССР

ЕЖЕГОДНИК
ИСТОРИИ
ЛИТВЫ

ГОД 1980

ВИЛЬНЮС «МОКСЛАС» 1981

Redakcinė kolegija:

Jonas DOBROVOLSKAS, Mečislovas JUCAS, Vytautas MERKYS, Vacys MILIUS, Leonas MULEVICIUS, Giedrė NIUNKIENE, Rita STRAZDŪNAITE (sekretorė), Henrikas ŠADZIUS, Adolfas TAUTAVICIUS, Bronius VAITKEVICIUS (vyr. redaktorius), Regina ZEPKAITE (vyr. redaktoriaus pavaduotoja)

Išleista LTSR MA Istorijos instituto užsakymu

Li237 Lietuvos istorijos metraštis = Ежегодник истории Литвы = The year-book of Lithuanian history / LTSR MA, Istorijos in-tas, LTSR istorijos problem. moksl. taryba; Red. kolegija: B. Vaitkevičius (vyr. red.) ir kt.— V.: Mokslas.

Leidž. nuo 1973 m.

1980 m. 1981. 171 p. Lygiagr. antr. taip pat vok. Str. santr. rus. LTSR MA istorijos in-to leid. 1980 m. bibliogr. / O. Adomonienė, p. 151—153. Bibliogr. išnašose.

Leidiny, skirtas svarbiausiems Lietuvos istorijos mokslinių tyrimų rezultatams skelbti, supažindina su Lietuvos istorijos tyrimo darbais: „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės demografiniai rodikliai 1790 m. gyventojų surašymo duomenimis“, „Iš Lietuvos kile Tartu universiteto studentai 1802—1919 metais“ ir kt.

**BBK 63.3(2L)
9(TL)**

0505040000

M 10604—021
M 854(08)—81 Z—81

© LTSR MA Istorijos institutas, 1981

RECENZIJOS, APŽVALGOS, ANOTACIJOS

Pergamentų katalogas. Sudarė R. J a s a s. Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinė biblioteka. Vilnius, 1980, 617 p., 1000 egz.

Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Centrinės bibliotekos (toliau — MACB) Rankraščių skyrius bene geriausiai sutvarkytas iš visų rankraščių skyrių Lietuvoje¹. Jis dosniai teikia informaciją apie savo turtus. Rimantas Jąsas, šio katalogo sudarytojas, pratarinėje išvardija jau paskelbtus rankraščių aprašus ir apžvalgas (p. 5)².

Dabar į jų gretą stojo ir „Pergamentų katalogas“ (toliau — PK). PK suregistruota ir aprašyta 1400 pergamentų iš 6 Rankraščių skyriuje saugomos kolekcijos (f. 1—6). Liko neįtrauktų į PK pergamentų, įeinančių į kitus fondus. Pratarinėje žadama ateityje išleisti ir tų fondų katalogus (p. 6).

MACB pergamentų kolekcijoms pradžią davė bene Vilniaus senienų muziejaus rinkiniai. 1865 m. įkūrus Vilniaus viešąją biblioteką, pergamentai iš muziejaus rinkinių pateko į ją, ir dalies jų aprašą P. Hildebrandtas paskelbė jau 1871 metais. Tai — 75 pergamentai, rašyti LDK kanceliarine slavų kalba (dabar f. 2). Viešosios bibliotekos pergamentų rinkiniai buvo papildomi pergamentais iš konfiskuotų dvarų ir uždaromų vienuolynų archyvų po 1831 m. ir 1863 m. sukilimų, iš gaunamų dovanų; pluoštas pergamentų perduotas iš Vilniaus centrinio archyvo. 1906 m. šioje kolekcijoje jau buvo 626 pergamentai (dabar f. 1). 1892 m. bibliotekai perduota dalis Vilniaus kapitulos archyvo su 115 pergamentų (dabar f. 3). F. Dobrianskis, K. Snitko ir A. Milovidovas parengė ir 1897—1906 m. paskelbė šių rinkinių aprašus. Pirmojo pasaulinio karo metu Viešosios bibliotekos rinkinių dalis, taip pat ir pergamentai buvo evakuoti

¹ Jano Sereďykos liudijimu, XVI a. pab.—XVII a. pirmojo trečdalyje medžiaga čia sutvarkyta geriausiai, palyginti su visomis kitomis TSRS rankraščių saugyklomis: Sereďyka J. Źródła do panowania Zygmunta III w archiwach i bibliotekach ZSRR.—Sprawozdania Opolskiego towarzystwa przyjaciel nauk. Wrocław i in., 1969, 1971, p. 70.

² Jų čia 6 pozicijos. Į šį sąrašą nepateko dar keletas darbų: Petkevičiūtė D. Rankraščiai apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje.—Bibliotekininkystė ir bibliografija. V., 1963, t. 2, p. 213—302; Petrauskienė V. Rusų rankraštinė knyga Lietuvos bibliotekose.—Kn.: Rusų knygos spausdinimo pradžia ir Lietuva. V., 1966, p. 37—58. Be to, yra paskelbta K. Jablonskio asmeninio archyvo apžvalga: Zukas V. Prof. K. Jablonskio bibliografija.—Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimai, 1964, t. 4, p. 155—206; paties archyvo apžvalga, p. 184—194. Šis archyvas dabar yra MACB Rankraščių skyriuje, f. 256.

į Rusijos imperijos gilumą. 1946 m. šie pergamentai iš Maskvos valstybinės V. Lenino bibliotekos gražinti į Vilnių ir perduoti į MACB, kur, kaip minėta, sudaro 1—3 fondus. Kitos 3 kolekcijos, kurių pergamentai aprašyti PK, sudarytos jau MACB. Tiesa, vieną jų (dabar f. 4) pradėjo rinkti dar XIX a. pabaigoje Tadas Vrublevskis, bet baigtas jis buvo tik 1947 metais. Dabartinis f. 5 MACB buvo sudarytas 1949—1959 m. iš Vilniaus evangelikų-reformatų sinodo bibliotekos bei „Aušros“ muziejaus rinkinių, K. Jablonskio dovanų ir kt. Galiausiai 1956 m. bibliotekai buvo perduotas Vilniaus kapitulos archyvas su 440 pergamentų, sudarančių f. 6.³

Štai visų šių pergamentų, jau kadaise patekusių į spausdintus aprašus ar aprašytų tik Rankraščių skyriaus korteliniuose kataloguose, aprašai ir užpildo PK puslapius. Palyginti su anksčiau, 1871—1906 m., skelbtais aprašais, PK išsiskiria: 1) Čia vienoje vietoje aprašyti visų 6 kolekcijų pergamentai; tai kur kas daugiau negu anksčiau (buvo 816, dabar — 1400). 2) Kiekvieno pergamento aprašas yra daug išsamesnis ir tikslesnis, paruoštas pagal šių dienų reikalavimus su visais būtinais elementais. Aprašą sudaro pergamento pradžia originalo kalba (jos pateikiama tiek, kad būtų aiškūs raštą išdavę ir gavę asmenys ir turinio esmė), data pagal dabartinį kalendorių, parašymo vieta, pergamente esantys aprašai (su tam tikromis pratarmėje nurodytomis išimtimis), pastabos apie pergamento būklę, puošybinius elementus, antspaudus, eilučių ar lapų skaičių, kalbą, formatą, pergamento turinio anotacija, nuorodos apie pergamento skelbimą, jo signatūra. 3) PK yra vietovardžių ir asmenvardžių rodyklės.

Pergamentų aprašai išdėstyti chronologiškai, parengti kruopščiai ir atidžiai. Ruošdamas pergamentų aprašus, ypač jų turinio anotacijas, R. Jasas turėjo susidurti su daugybe spragų lietuviškoje istorijos terminijoje. Su sunkumais susidorota, nors ir liko neteiktinų terminų (Nr. 1087 — *vybrancai*, ar ne geriau *rinktiniai*?) ar nenuoseklumų (*Medininkų vyskupas* — Nr. 130, 168, 170, *Žemaičių* — Nr. 156 ir kt.). Bet tai — išimtys. Krinta į akis netikslus vieno etnonimo vartojimas, kai buvo nekritiškai sekama dokumentais, jų surašymo meto kalba ir terminija. Kalbama apie pergamentų turinio anotacijose minimus *Trakų žydus*, šaltinių *judeorum Throcensium* — Nr. 174, 1507 m.; *воит жидовский места Троицкого* — Nr. 254, 1522 m.; *жидове места Троицкого* Nr. 664, 1579 m. Kai pergamentų turinio anotacijose skaitome apie *Trakų žydus*, susidaro įspūdis, kad kalbama apie Trakuose gyvenusius žydų tautybės žmones. Iš tiesų kalbama apie *karaimus*, XV—XVI a., o dažnai ir vėlesniuose šaltiniuose vadinamus *Trakų žydais* pagal gyvenamąją vietą ir išpažįstamą tikybą — judaizmą, tiksliau — vieną jo atskalų. Viduramžiais vieno etnonimo pakeitimas kitu, plačiau ir geriau žinomu, vadovaujantis religiniu bendrumu, buvo gana plačiai paplitęs.

Kitas keblumas, kurį pajuto PK sudarytojas (jį mato ir kiekvienas Lietuvos istorijos tyrinėtojas) ir apie kurį pats pasisakė — tas faktas, kad iki šiol nėra skelbtų Lietuvos istorijos dokumentų bibliografijos (p. 10).

³ Duomenis apie pergamentų kolekcijas ir jų aprašymą surinkome iš: Рукописное отделение Виленской публичной библиотеки, вып. I. — Вильно, 1871; Описание Рукописного отделения Виленской публичной библиотеки, вып. II—V. — Вильно, 1897—1906; Rankraščių rinkiniai. — V., 1963.

Todėl ir PK teikiama informacija apie aprašomų pergamentų skelbimą negalėjusi būti išsami. Galima ją kiek papildyti. Dar 1788 m. P. Dubinskio paruoštame Vilniaus miesto privilegijų rinkinyje paskelbtos ir pergamente rašytos privilegijos (PK Nr. 35, 36, 49, 50, 62, 103, 104 ir kt.)⁴. 1858 m. M. Krupovičius paskelbė 6 pergamentus, buvusius Vilniaus senienų muziejuje, o dabar aprašytus PK (Nr. 81, 87, 107, 115, 133, 670)⁵. Ir šie papildymai, be abejo, nepilni ir vargu ar kitaip galės būti, kol neturėsime retrospektyvinės Lietuvos istorijos bibliografijos, taip pat ir skelbtų dokumentų bibliografijos.

Pergamento, kaip istorijos šaltinio, vertė labai didelė ir įvairiapusė. Pergamente iki XVI—XVII a. imtinai buvo surašomi svarbiausi to meto žmonių akimis žiūrint dokumentai, iki mūsų dienų išsaugoję neįkainojamos vertės žinias apie praeitį. Pats pergamentas, dažnai išpuoštas, yra ir dailės paminklas, ir apskritai kultūros istorijos šaltinis. Kai 1979 m. spalio mėn. tarptautinės archyvų savaitės proga MACB surengė pergamentų parodą, ji sukėlė didelį ne tik Lietuvos istorijos tyrinėtojų, bet ir dailininkų — grafikų, dekoratorių, taip pat ir plačiosios visuomenės susidomėjimą. Tiems, kam tas susidomėjimas nebuvo laikinas, kas dirba ir dirbs Lietuvos istorijos tyrinėjimo darbą, *Pergamentų katalogas*, ši su dideliu kruopštumu ir profesiniu meistriškumu parengta knyga, taps nepakeičiamu vadovu po MACB pergamentų lobynus. Ji taip pat gali būti pavyzdžiu, kaip reikia ruošti tokios paskirties leidinius. O kad jų MACB dar parengs ir išleis, reikia tikėtis, prisimenant jau minėtą pažadą ir toliau leisti Rankraščių skyriaus fondų katalogus. Manome, kad ir kitos mūsų rankraščių saugyklos paseks šiuo geru pavyzdžiu.

Zigmantas Kiaupa

K. Šešelgis, M. Urbelis. Maži padriki kaimai Lietuvos TSR nacionaliniame parke. „Mokslas“, Vilnius, 1980, 68 p., 80 iliustr. lap. 5000 egz. (Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija. Lietuvos TSR paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija)

Be etnografų, didelį indėlį į lietuvių gyvenviečių ir pastatų tyrinėjimus yra įdėję architektai. Pirmieji nemažą dėmesį skiria pastatų ir atskirų patalpų buitiniam panaudojimui, antrieji — statybos meno klausimams. Liaudies architektūra — turtinga ir įvairiapusė liaudies kūrybos sritis, teikianti medžiagos etnografams, architektams, dailėtyrininkams, muziejaininkams, medikams. Ryškus architektų darbo įnašas yra kvalifikuotai ir kruopščiai parengtas „Lietuvių liaudies architektūros paminklų“ serijos II tomas, skirtas penkiems Ignalinos ir Utenos rajonų kaimams — Suminams, Strazdams, Vaišnoriškei, Saloms II ir Varniškéms II. Kaip ir ka-

⁴ Dubiński P. Zbiór praw i przywilejów miastu stołecznemu W.X.L. Wilnowi nadanych. — Wilno, 1788, p. 2—6, 10—14 ir kt.

⁵ Крупович М. Собрание государственных и частных актов, касающихся истории Литвы и соединенных с нею владений. — Вильна, 1858, №№ 20—23, 25, 37.

daisė H. Zėderio paskelbta Tryčiūnų kaimo (Ignalinos raj.) inventorizacijos medžiaga¹, šis leidinys teikia vertingų duomenų analitiniam lietuvių liaudies architektūros tyrinėjimams.

Leidinio pratarmėje rašoma apie paminklinius kaimus. Padriki kaimai laikomi seniausia gyvenviečių forma Lietuvoje. Nors minėti penki kaimai įsikūrė XVIII a. pab.—XIX a. pr., tačiau jų plano raida daug kuo panaši į senųjų padrikų kaimų, įsikūrusių dar prieš valakų reformą. Kaimų plano raidos ir kompozicijos analizės duomenys pateikiami atskirai kiekvieno kaimo, trobesių tyrimo rezultatai — pagal jų funkcines rūšis.

Leidiny s parengtas, remiantis 1971—1973 m. ir 1975—1976 m. Vilniaus inžinerinio statybos instituto Architektūros fakulteto dėstytojų ir studentų atliktais gyvenviečių, želdinių ir pastatų tyrimais (pastarųjų apmatuota 127), archyvine medžiaga, skelbtąja literatūra. Pratarmės istoriografinėje dalyje minimas K. Cerbulėno straipsnis, paskelbtas leidinyje „Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais“. Šis straipsnis buvo paskelbtas ir žurnale² (irgi reikėjo paminėti). Nereikėjo aplenkti ir I. Butkevičiaus straipsnio, kuriame aprašyta Strazdų kaimo Antano Strazdo (recenzuojamame leidinyje Nastazijos Strazdaitės) sodyba³.

Renkant lauko medžiagą, pastatai, atsižvelgiant į jų architektūrinę, istorinę ir etnografinę vertę, suskirstyti į tris grupes: 1) paminkliniai reprezentantai, būdingi savo planais, konstrukcijomis ir formomis, apibūdinantys pagrindinius tam tikros funkcinės paskirties tipus (jie inventorizuoti ir aprašyti), 2) paminkliniai, rodantys pirmosios grupės variacijas (sudaryti planai, vienas pjuvis ir aprašyti), 3) nepaminkliniai (sudarytos plano ir pjūvio schemas, pateikta kiek žinių apie raidą).

Gyvenviečių istorija šiame darbe tiriama genetiškai. Į trobesius žiūriama kaip į ūkinių pakitimų ir šeimos raidos išdavą. Įdomus toks autorių metodinis pastebėjimas: nepastoviausiu kaimo gyvenviečių elementai buvo trobesiai (dauguma jų, kartu ir jų vieta keitėsi kas 40—70 metų), todėl šiuo atveju daug dėmesio skirta pastoviesiems elementams, sudariusiems kaimo plano pagrindą,—reljefui, keliams, sodybų vietoms. Nustatyti kaimų raidą (be archyvinių šaltinių duomenų) nemažai padėjo seniausi gyventojai. Tuo pačiu klausimu teirautasi kelių asmenų. Rengėjai šiame leidinyje pateikia tik tuos matavimus, kurie geriausiai reprezentuoja trobesių funkcinius tipus. Be to, duodami kai kurių trobesių tipų variantai. Pirmojoje lentelėje pagal kaimų ir sodybų savininkus išvardijami registruoti bei inventorizuoti pastatai. Pratarmės pabaigoje nurodomi lauko medžiagą rinkusieji dėstytojai ir studentai. Darbą finansavo Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija, čia laikoma ir surinktoji medžiaga.

Monografiją sudaro 4 skyriai. Pirmąjį skyrių „Vieta, žmonės, jų verslai“ parašė K. Sešelgis. Apibūdinama šių kaimų geografinė aplinka: ežerai, keliai, dirvožemis, klimatas, pateikiama duomenų iš apgyvendinimo

¹ Soeder H. Das Dorf Tritschuny im litauisch-weissruthenischen Grenzgebiet.— Darmstadt, 1918.

² Cerbulėnas K. Liaudies architektūra Baluošo pakrantėje.— Statyba ir architektūra. 1972, Nr. 5.

³ Butkevičius I. Aukštaitiška sodyba.— Kn.: Kraštotyra. V., 1971.

istorijos, verslų (žemdirbystės, žvejybos). Kai kur reikėtų didesnio preciziškumo. Rašoma, kad anksčiau šio krašto ežerais ir upeliais buvo plukdomi sieliai; reikėjo nurodyti, iki kurio laiko šis verslas gyvavo, kiek jame dalyvavo tiriamų kaimų gyventojai. Kaip geras dailidė minimas Salų II kaimo Jono Kudabos brolis (p. 13), tačiau meistras nebuvo bevardis.

Antrajame skyriuje „Kaimų įsikūrimas ir raida“ (autorius M. Urbelis*) kiekvienos gyvenvietės istorija pateikiama atskirai. Duodami duomenys apie kaimų ir jų užsienių kilmę, raidą, feodalizmo laikotarpio didžiąsias šeimas (autorius jas vadina sudėtinėmis), jų laikytų gyvulių rūšis ir skaičių, žemėtvarką, naudmenas, duoklių dydį dvarams, sodybinių kelių tinklą, dabartinę sodybų būklę. Kaimų ir sodybų augimas siejamas su gyventojų daugėjimu. Analitinį atskirų gyvenviečių raidos metodą autorius sėkmingai jau buvo panaudojęs, tirdamas Čepkelių raisto apylinkėse esančių kaimų istoriją⁴. Tuo būdu galima pasekti kiekvienos gyvenvietės kūrimosi ypatumus, duoti naujų duomenų bendrajai Lietuvos kaimų kilmei ir raidai nušviesti. Žinoma, šis metodas tinka, tyrinėjant ribotą kaimų skaičių; rašant net apie atskirą regioną, nori nenori faktus tektų apibendrinti.

Trečiajame skyriuje „Kaimaviečių plano struktūra ir kompozicija“ (rašė abu autoriai) pagal jų raidą, planą pastebima bendrų dalykų, leidžiančių juos priskirti mažų padrikų kaimų grupei, tačiau kiekviena kaimavietė turi ir individualių savitumų, kuriuos lėmė gyvenvietės plėtimosi galimybės ir pobūdis, gamtos sąlygos. Įpėdiniams dalijantis žemę, su sodyba elgtasi dvejopai: ji dalyta arba kurta nauja, statant pastatus už senosios ribų. Pastaruoju atveju ji buvo plečiama į vieną ar į kelias puses nuo pradinės sodybos. Nagrinėjamų kaimų sodybos buvo netaisyklingos formos, kartais net aiškių ribų neturėjo. Tas pats ir su pastatų išdėstymu: kaimo planinę struktūrą ir erdvinę kompoziciją lėmė gamtos sąlygos — vandenys, reljefas, miškas. Parodant ryšius su kraštovaizdžio elementais, išryškintas kiekvienos gyvenvietės savitumas.

Ketvirtajame skyriuje „Kaimų trobesiai ir statiniai“ (autorius M. Urbelis) nagrinėjami šie dalykai: statybinės medžiagos ir konstrukcijos, gyvenamieji namai, klėtys, tvartai, kluonai, daržinės, pirtys, kalvės, ledainės, pirkaitės, rūšiai, vasaros virtuvės, šuliniai. Detaliai aprašoma pastatų elementai, konstrukcijos. Švilius ir šulus reikėjo ne tik paminėti, bet ir aprašyti, piešiniams parodyti sienojų į juos įjungimo būdus. Ištyrus visų 26 šiuose kaimuose dabar esančių pirklių pastatymo metą, plano struktūrą ir socialinę raidą, duota naujų duomenų visos Aukštaitijos liaudies architektūros plėtotei nušviesti. Juk čia dar rasta dviejų patalpų pirklių, nors vyrauja dvigaliai įvairių variantų namai. 17—21 paveikslų (pirklių ir ūkinių pastatų planai) metrikose reikėjo nurodyti konkrečiau (kaimus, savininkus). Per maža parašyta apie prieangius, ypač senesniąsias jų formas, — atviruosius. Apie įstiklintuosius šiojį tokį vaizdą galima susidaryti iš iliustracijų, tuo tarpu atvirųjų konstrukcijoms, kolonėlėms neskirta jokie dėmesio. Pagaliau reikėjo ne tik paminėti, kad įstiklinti prieangiai

* M. Urbelis staiga mirė Vilniuje 1980.VII.15.

⁴ Urbelis M. Čepkelių raisto apylinkių apgyvendinimo raida ir ypatumai.— Lietuvos TSR architektūros klausimai, 1979, t. 6, sąs. 1.

pradėti įrengti nuo šio amžiaus trisdešimtųjų metų, bet ir panagrinėti tokį literatūroje dar nenušviestą dalyką — jų įstiklinimo rėmų komponavimo būdus. Nekalbama ir apie gyvenamųjų namų maisto gaminimo bei apšildymo įrengimus. Juk krosnių raida teikia duomenų nušviesti klausimui, kaip dūminės pirkios buvo keičiamos nedūminėmis.

Nagrinėjant pastatus, panaudotas statistinis metodas, tad duotas objektyvus vaizdas. Įdomi yra medžiaga apie retas iki šiol rytų Aukštaitijoje išlikusias klojimų jaujas.

Laisvai tarp miškų išsidėsčiusioms sodyboms ypatingų aptvėrimų nereikėjo. Karčių tvorų, vartelių šiek tiek matome iliustracinėje medžiagoje, apie tai irgi derėjo parašyti.

Kaip minėta, apie Nastazijos Strazdaitės sodybą (buv. Antano Strazdo) yra rašęs I. Butkevičius. Palyginę jo ir recenzuojamos knygos duomenis, matome nesutapimų. Pirmiausia kiek skirtingai nurodytos sodybų planuose pastatų kryptys. Brėžiniuose nesutampa ir senosios dūminės pirkios (pirkaitės) fasadų sienų bei stogų proporcijos. I. Butkevičius rašo, kad dūminė pirkia, statyta XVIII a. antrojoje pusėje, tokio plano buvo pastatyta išsyk (p. 192). Recenzuojamoje knygoje teigiama, kad ji statyta XIX a. viduryje, o raida nusakoma taip: „Tai dalis dvigalio namo, kurio vienas narvelis (pirkios), statant naują gyvenamąjį namą 1906 m., buvo nugriautas, likę narveliai (pirkaitė ir priemenė) nepakitę iki šių dienų“ (p. 45). Kuria versija dabar tikėti skaitytojui? Jei pirmoji publikacija būtų buvusi panaudota, tada antrojoje būtų reikėję arba koreguoti duomenis, arba nuneigti anksčiau paskelbtuosius.

Iliustracinė medžiaga duodama pagal kaimus. Tiek nuotraukos, tiek brėžiniai geros kokybės, informatyvūs. Gyvenviečių planuose parodyta ir reljefas, apželdinimas, stogų formos, keliai. Vientisas paveikslų numeravimas palengvina naudojimąsi jais. Nuotraukomis ir brėžiniais iliustruoti visų kaimų planai, kraštovaizdžiai, kaimų fragmentai, gyvenamieji ir ūkiniai trobesiai, jų detalės. Įdomus vieno darželio planas su visų gėlių išvardijimu. Gerai, kad iliustracijos duotos kompleksiskai, tada apie atskirus pastatus galima susidaryti detalų vaizdą. Kai kurių gyvenamųjų namų planuose pažymėtas ir baldų išdėstymas, o tai jau teikia medžiagos platesniam liaudies buities pažinimui. Išsamios metrikos; jose nurodyti ir per paskutiniuosius dešimtmečius padaryti pastatų pakeitimai. Kai kurias nuotraukas (52, 53, 63, 83, 88, 89) galima buvo suglaudinti ir tuo būdu paskelbti daugiau objektų arba tų pačių objektų vaizdų iš skirtingų žiūrėjimo vietų. Iliustracijų metrikų pabaigoje išvardyti nuotraukų autoriai. Kultūros ministerijos fondų nuotraukų nurodomi tik numeriai, tačiau jas irgi kas nors darė, tad autorių pavardžių nederejo aplenkti.

Keletas redakcinių pastabų. Ne vieną skaitytoją klaidina viršelyje ir priešlapyje esantys II tomo nurodymai; atrodo, jog tai ne serijos, o „Mažų padrikų kaimų“ II tomas. Tekste įdėtos dvi tyrinėtų kaimų situacijų schemos (pav. 1 ir 2). Abiejose pažymėti ežerai, jų pavadinimai ne syki minimi tekste, tad būtų buvę tikslinga schemose ežerus sunumeruoti, o metrikose surašyti pavadinimus. „Tiaglus valstiečius“ (p. 19) istorinėje literatūroje priimta vadinti prievolniais valstiečiais. Netinkamas pasaky-

mas „po karo“ (p. 42). Juk vyresnioji karta yra pergyvenusi du pasaulinius karus, tad ne kiekvienas skaitytojas susigaudys, kuris karas čia turimas omenyje.

Būdami didžiai dėkingi autoriams ir leidėjams už šią knygą, su šviesia viltimi laukiame naujų „Lietuvių liaudies architektūros paminklų“ serijos tomų.

Vacys Milius

R. Žepkaitė. Diplomacija imperializmo tarnyboje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919—1939 m. „Mokslas“, Vilnius, 1980, 313 p., 5000 egz.

Tarpvalstybinių Lietuvos ir Lenkijos santykių šaknys siekia dar feodalizmo epochą. Jų istorija — karinių susidūrimų, tarpvalstybinių diplomatinių ginčų, personalinių ir valstybinių sąjungų istorija. Vieną iš paskutiniųjų tos istorijos laikotarpių nušviečia Tarybų Lietuvos istorikės R. Žepkaitės knyga. Iš pavadinimo matome, kad ji skirta Lietuvos ir Lenkijos santykiams, susikūrus buržuazinėms Lietuvos ir Lenkijos valstybėms. Šia tema R. Žepkaitė paskelbė jau antrą monografiją. Pirmojoje — „Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918—1922 m.)“ (V., 1973) nagrinėjami Lietuvos ir Lenkijos tarpvalstybiniai santykiai abiejų kraštų buržuazinių valstybių kūrimosi laikotarpiu, pačiu audringiausiu bei įtempčiausiu metu. Naujoji autorės knyga, nors iš dalies joje liečiami ir kai kurie anksčiau minėti įvykiai, iš esmės skiriasi nuo ankstesnės. Skiriasi kur kas ryškesniu apibendrinimu, išsamiai motyvuotomis išvadomis, gausesne faktine medžiaga. Naujojoje knygoje R. Žepkaitė pagrindiniais veikėjais ima ne tik Lietuvos buržuazinę valdžią, bet greta parodo ir Lenkijos buržuazinės vyriausybės politiką bei pažiūras, plačiai atskleidžia vienos ir kitos šalies valdančiosios buržuazijos politikos priklausomumą nuo užsienio imperialistinių šalių diplomatijos bei jos prieštaravimų. Ji taip pat išryškina pažangiųjų jėgų įtaką buržuazinių valdžių užsienio politikai: tarybinės valstybės poziciją vienu ar kitu Lietuvos ir Lenkijos konflikto atveju, Lietuvos Komunistų partijos taktiką, Lietuvos darbo žmonių kovą prieš vieną ar kitą buržuazijos mėginimą nusileisti Lenkijos ekspansionistinei diplomatijai. Knygos vertė priklauso ne tik nuo gerai struktūriškai surežisuoto įvykių aprašymo ir jų marksistinė-lenininė metodologija pagrįsto įvertinimo. R. Žepkaitės darbas įdomus gausiais naujais šaltiniais ir faktais. Jo vertę padidina platus tų šaltinių ratas, galimybė susipažinti su iki šiol mums nežinomais Lenkijos Liaudies Respublikos archyvuose esančiais dokumentais, lenkų buržuazine spauda bei kita literatūra. Pripratę iki šiol tenkintis vienu pagrindiniu veikėju ir vienašališka bei vienapusiška šaltinių apžvalga, nustembame pamatę, kaip kur kas rimčiau, išsamiau ir visapusiškiau galime pažinti reiškinį, paanalizavę kitos pusės dokumentinę medžiagą. Taigi R. Žepkaitės veikalas „Diplomatija imperializmo tarnyboje“ labai vertingas įnašas į mūsų tarybinę istoriografiją, Tarybų Lietuvos skaitytojui visapusiškai atskleidęs Lietuvos ir Lenkijos diplomatinio

ginčo eigą per 20 metų, Lietuvos ir Lenkijos užsienio politiką ir tos politikos metodus bei galimybes.

Knygoje autorė visą laikotarpį padalijo į tris skyrius: 1. Kelias į Lietuvos ir Lenkijos buržuazinių valstybių priešišumą; 2. Tarptautinių institucijų mėginimai sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius (1920—1931); 3. Diplomatinį santykių užmezgimas. Tie trys skyriai iš esmės nusako būdingiausius Lietuvos ir Lenkijos santykių momentus. Skyrių riba yra tų santykių istorijoje tam tikra persilaužimo, pasikeitimo nauja linkme riba. Tuo būdu chronologiškai darbas taip pat labai apgalvotas, ir Lietuvos bei Lenkijos santykių kaita 1919—1938 m. įtikinamai periodizuota. Didelis monografijos privalumas yra R. Žepkaitės pateikta labai tiksli šaltinių metrika ir jų apibūdinimas. Be to, autorė paruošė išsamią ir „nenuogą“ pavardžių rodyklę.

Trumpai atpasakoti knygos turinį ar bent charakterizuoti joje pateiktą naują medžiagą galimybės nėra. Tam, kas domisi šia problematika, nesunku bus knygą perskaityti.

Suabejoti reiktų autorės bandymu į lietuvių kalbos žodyną įvesti keletą lenkų kalbos žodžių. Jie turi platesnę ir daugiau ar mažiau istorinėje literatūroje žinomą lietuvių kalba reikšmę. Mano nuomone, nevykęs diplomatinio termino „fact accompli“ (įvykęs faktas) vertimas į lietuvių kalbą, vadinant ir dažnai apibūdinant lenkų buržuazijos politiką „įvykusių faktų politika“ (žr. p. 48, 105 ir kt.). Galima būtų taip pat prieštarauti ir dėl I skyriaus 3 paragrafo pavadinimo: „Lietuvos ir Lenkijos politinių sferų susidūrimai ir mėginimai susitarti 1919—1920 m. pirmojoje pusėje“. Kam reikia tokios sudėtingos antraštės, kai galima tiesiog pasakyti „Lietuvos ir Lenkijos buržuazijos arba valdančiosios buržuazijos susidūrimai“. Be to, tuo metu jau galima kalbėti apie vyriausybę ar vartoti valdžios terminą, nes ir vienoje, ir kitoje šalyje, kaip nurodo autorė, jau buvo įforminta, vienur stipriau, kitur silpniau, buržuazinė valdžia, vyko tarpvalstybiniai konfliktai ir diplomatinis ginčas. Jame, be abiejų šalių, netgi labai aktyviai dalyvavo ir užsienio imperializmo diplomatija. Jos pinklėms kelią siekė užkirsti V. Lenino vadovaujama jauna Tarybų šalies diplomatija.

Labai argumentuotai ir visiškai naujai A. Žepkaitė pateikia 1938 m. konflikto bei Lenkijos ultimatumo priėmimo eigą ir aplinkybes. Analižuodama tą klausimą, ji plačiai parodė to meto užsienio šalių laikyseną ir diplomatijos vingius. Autorė pritarė ist. dr. K. Navicko nuomonei dėl Tarybų Sąjungos pozicijos. Tačiau, kurdama naują, savą, ultimatumo priėmimo versiją, ypač Vokietijos politikų laikyseną, ji nepakankamai argumentuotai atmeta anksčiau mūsų literatūroje, ir ne tik mūsų, vyravusį teiginį, kad nuo griežtesnio ultimatumo Lietuvai tuometinę lenkų valdžią sulaukė fašistinės Vokietijos diplomatai ir politikai, kurie patarė apsiriti tik diplomatinį santykių užmezgimu.

Įžangos pradžioje autorė be reikalo pakartoja teiginį, kuris paprastai naudojamas populiarioje literatūroje, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos 1919—1938 m. „be diplomatinį santykių, nebuvo ir politinių kontaktų, ekonominių bei kultūrinių ryšių“ (p. 3). Tuo tarpu Lietuvos oficialioji to meto

statistika pateikia duomenų, kad Lietuvos užsienio prekybos balanse prekyba su Lenkija apėmė 15%. Ji vyko per vadinamąjį laisvąjį miestą Danigą. Be to, pati autorė, analizuodama lietuvių ir lenkų buržuazijos derybas 1928—1931 m. (p. 210—213), peržvelgė ir ekonominius santykius bei jų perspektyvą. Taigi plačiau populiarioje literatūroje įsigalėjęs teiginys šiame išsamiaame leidinyje nepatvirtinamas ir jo kartoti įžangoje nereikėjo. Iš monografijos matyti, kad kontaktai, nors ir be diplomatiinių santykių, buvo nuolatiniai, tiesa, ne visais atvejais teigiami lietuvių liaudžiai ir tautai.

Plačiau argumentuoti taip pat reikėtų II skyriaus paskutiniojo poskyrio paragrafo „Lietuvos ir Lenkijos derybos 1928 metais“ išvadą. Joje pažymėta, kad, akcentuodamas Vilniaus klausimą, A. Voldemaras stengėsi išsipainioti iš įtemptos tarptautinės ir dar pavojingesnės vidaus padėties. Čia bent pora sakinių reikėjo priminti, kodėl būtent sunki ir pavojinga buvo tautininkų valdžiai tuoj po fašistinio perversmo vidaus padėtis.

Knygos įžangoje R. Žepkaitė nurodo, kad jos tikslas esąs atsakyti į tokius svarbiausius klausimus: kodėl Lietuvos valdantieji sluoksniai negalėjo nustatyti normalių santykių su Lenkija; kokia vieta Lietuvos ir Lenkijos santykiuose teko Vilniaus politinės priklausomybės klausimui; kokią vaidmenį tų santykių eigoje vaidino didžiosios imperialistinės valstybės.

Svarbiausios priežastys, lėmusios normalių santykių tarp Lietuvos ir Lenkijos nebuvimą buržuazijos valdymo metais, autorės nuomone, yra tos, kad lietuvių buržuazija perėmė istorines lietuvių valstiečio neapykantos sulenkėjusiam dvarininkui tradicijas, kovos prieš lenkėjimą dvasią. Stiprėjant buržuazinės valstybės kūrimo tendencijai, augo lietuvių buržuazijos reakcija prieš dalies lenkų buržuazijos siekimą atkurti Lenkiją su jos feodalinės valstybės sienomis. Nors prieš susikūrusią 1918—1919 m. Lietuvos dalyje Tarybų valdžią lietuvių ir lenkų buržuazija, Vakarų Europos valstybių reakcinių sluoksnių skatinama, kovojo, tačiau prieštaringi lietuvių ir lenkų buržuazijos siekimai, abiejų nacionalizmas neleido joms susivienyti bendrai kovai. Naujų prieštaravimų kilo, galutinai susikūrus Lenkijos ir Lietuvos buržuazinėms valstybėms. Lietuvių buržuazija žūtbūt siekė išlaikyti atskirą nuo Lenkijos valstybę. Taip pat ji negalėjo pripažinti Vilniaus atplėšimo. To nepripažino visos buržuazinės partijos, nekalbant jau apie lietuvių liaudį, pažangiąsias krašto jėgas, Lietuvos Komunistų partiją. Lietuvos valdantieji sluoksniai dėjo visas pastangas apsaugoti bent tą, kas liko, kad apgintų lietuvių buržuaziją nuo lenkų buržuazijos konkurencijos, kad garantuotų jos ekonominių pozicijų stiprėjimą, kad galėtų įgyvendinti buržuazinę žemės reformą, sulaukytų gyventojų lenkėjimą ir šitaip sustiprintų lietuvių tautos konsolidaciją. Tas priežastis autorė laiko svarbiausiomis, neleidusiomis sureguliuoti santykių su Lenkija.

Į klausimą, kokią vietą užėmė Vilniaus problema Lietuvos ir Lenkijos santykiuose, autorė nurodo, kad Vilnius paaštrino abiejų valstybių santykius ir leido lietuvių buržuazinei valdžiai, visoms jos vyriausybėms vykdyti atsiribojimo nuo Lenkijos politiką. Lenkijos pasiūlymai sureguliuoti

santykius visada buvo atmetami reikalavimu grąžinti Vilnių. „Lietuvių buržuaziniai politiniai vadovai,— rašo R. Žepkaitė,— puikiai suprato, jog Vilnius, nors ir iliuzine teise prijungtas prie Lenkijos, tapo jos teritorijos dalimi. Jie taip pat žinojo Vilniaus strateginę ir politinę reikšmę Lenkijai. Buvo aišku, kad vien dėl tų priežasčių Lenkijos vyriausybė negalėjo grąžinti Vilniaus Lietuvai“ (p. 286). Vilniaus klausimas abiejų šalių santykiuose nebe toks aktualus tapo 1938—1939 m., kai virš jų pakibo Vokietijos fašizmo grėsmė. Nors monografijoje plačiau Lietuvos vidaus padėties R. Žepkaitė neanalizavo, bet ji daro išvadą, kad reikalavimu grąžinti Vilnių Lietuvos valdančiosios viršūnės dangstė savo politiką nuo liaudies masių, siekė atitraukti jų dėmesį nuo vidaus sunkumų ir dėl to kylantį nepasitenkinimą nukreipti į užsienio politiką. Taigi Vilniaus klausimu buržuazinė valdžia tvirtino savo pozicijas bei įtaką šalyje, stiprino buržuazijos diktatūrą. Ir kartu, neatsisakydama Vilniaus krašto — reikalingos Lietuvai teritorijos, palaikė ten lietuvybę, organizavo tautines mažumas prieš okupacinį režimą, kėlė Vilniaus klausimą tarptautinėse institucijose, neleisdama įsigalėti teritorijos valdymo senačiai.

Atsakydama į paskutinį klausimą, R. Žepkaitė labai argumentuotai atskleidžia atskirais periodais užsienio imperialistinių šalių, pirmiausia Prancūzijos ir Anglijos, vėliau ir Vokietijos, politiką Lenkijos ir Lietuvos atžvilgiu. Ji nurodo, kad kai kuriais atvejais, ypač dėl prieštaravimų imperializmo stovykloje, pavykdavo lietuvių diplomatams laviruoti, ginti savo interesus. Tačiau didžiųjų valstybių interesų susikirtimas kartu darė Lietuvos buržuaziją priklausomą nuo Vakarų valstybių interesų. Tuo tarpu Vokietija, nurodo autorė, iki Hitlerio atėjimo į valdžią palaikė Lietuvą, o po fašizmo įsigalėjimo — Lenkiją.

R. Žepkaitė giliai ir nuosekliai atskleidė bei įvertino Lenkijos valdančiųjų viršūnių politiką. Ji ją vadina nelanksčia ir beatodairiška, to meto lenkų politikus kaltina nenoru suprasti lietuvių tautos nacionalinius siekimus, pripažinti jos savarankiškumą ir nepriklausomybę. Buržuazinė Lenkijos vyriausybė grubiai demonstravo savo jėgą ir pranašumą, dažnai griebdamasi negarbingų diplomatinių priemonių, plačiai taikė *fact accompli* metodą. Tokios Lenkijos valdančiųjų sluoksnių politikos žalos negalėjo ištaisyti ir neištaisė trumpas normalių santykių periodas iki Antrojo pasaulinio karo. Tuos prieštaravimus iš žmonių sąmonės išdildė socializmo pergalė Lietuvoje ir Lenkijoje, nauja, proletarinio internacionalizmo principais pagrįsta, ideologija, vieningos pastangos likviduoti teritorinius ginčus. Kaip pažymi R. Žepkaitė, Tarybų Lietuva ir Lenkijos Liaudies Respublika, remdamosios nauja socialine-ekonomine ir politine formacija, išsprendė tuos klausimus, kurių nepajėgė išspręsti buržuazinės valstybės (p. 9).

Aldona Gaigalaitė

М. М. Чарняуск. Неалит Беларускага Панямоння. «Навука і тэхніка», Мінск, 1979, 141 с., 1000 экз.

М. Carniavskis nagrinėja neolitinių gyvenviečių medžiagą, kurią sukaupė jis pats ir jo pirmtakai, dirbę Nemuno aukštupyje. Nemuno aukštupio neolito paminklų susistemintų tyrinėjimų išdavos skelbiamos pirmą kartą.

Monografija susideda iš įžangos, 3 skyrių, pabaigos, reziumė, literatūros nuorodų, 3 lentelių su keramikos ir titnaginių dirbinių procentiniais apskaičiavimais ir 47 iliustracinių lentelių.

Pirmajame skyriuje autorius supažindina skaitytoją su fiziniais ir geografiniais regiono ypatumais, neolitinių gyvenviečių topografija ir stratigrafija. Pastebėtina, kad kokie bebūtų platūs stratigrafiniai aprašymai, be iliustracijų jie dažniausiai skaitytojui menkai tesuprantami. Pavyzdžiui, aprašomos duobės (p. 29), kurių paskirtis nežinoma. Autorius spėja, kad jos gali būti ūkinės duobės arba pastatų — žeminių liekanos. Jei būtų iliustracijos, brėžiniai, galėtume daug geriau įsivaizduoti jų vietą kultūriniame sluoksnyje.

Svarbią mokslinę vertę turi antrasis šio darbo skyrius, kuriame autorius gausią archeologinę medžiagą analizuoja tipologiniu ir chronologiniu principu. Remdamasis neolitinių gyvenviečių duomenimis, visą Nemuno aukštupio turimą medžiagą jis padalija į 3 etapus: Dubičių, Lysy Gorų, Dobro Boro. Šie etapai atitinka chronologinį medžiagos suskirstymą: ankstyvajam neolitui prilygsta I etapas, viduriniam — II, vėlyvajam — III. Visa tai atsispindi 46-ojoje ir 47-ojoje tipologinėse ir chronologinėse lentelėse, kur parodyta titnaginių dirbinių ir keramikos raida per visą Nemuno kultūros raidos laikotarpį. Šias iliustracijas papildė I, II ir III lentelės, kuriose nurodoma, kiek kokioje gyvenvietėje yra titnaginių dirbinių ir ornamentuotų puodų šukių. Visais trimis etapais, pradedant pirmuoju, kurio pradžią autorius randa Nemuno mezolitinėje kultūroje, veikė atskiros neolitinės kultūros. Jos darė įtakos visiems etapams. Tas poveikis ryškus keramikoje ir titnaginiuose dirbiniuose. Tipologiniai ir stratigrafiniai autoriaus duomenys nurodo dėsningą vieno Nemuno kultūros etapo perėjimą į kitą.

Su visais šiais autoriaus samprotavimais būtų galima sutikti, tačiau trūksta detalesnio keramikos ir titnaginių dirbinių tipologizavimo. Jei kalbama apie archeologinės kultūros įtaką, būtina nurodyti, ką nauja perėmė Nemuno kultūra. Jei, pvz., II Nemuno kultūros etapui didelės reikšmės turėjo piltuvėlinių taurių kultūra, kurios veikiami pasikeitė puodų pakraštėliai, būtina pažymėti, panaudojant įvairias diagramas ar procentinius apskaičiavimus, kas išliko iš anksčiau ir kas pasikeitė Nemuno kultūroje.

Trečiajame skyriuje autorius aprašo Nemuno kultūros gyventojų visuomeninį ūkį, titnago žaliavos gavimo būdus ir jo apdirbimą. Remdamasis dirbinių tipologija, autorius Nemuno kultūrą datuoja IV tūkstantm. pr. m. e. pradžia—II tūkstantm. pr. m. e. pirmąja puse. Atsižvelgdamas į

nepertraukiamą Nemuno kultūros plėtotę, M. Čarniavskis nurodo, kad ši kultūra buvo vienas iš komponentų formuojantis baltams.

Sis leidinys vertingas tuo, kad jame randame lyginamosios medžiagos ir ją galime panaudoti Nemuno kultūros paminklų tyrinėjimams Lietuvoje.

Algirdas Girininkas

И. А. Лозе. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины.
«Зинатне», Рига, 1979, 204 с., 1500 экз. (Академия наук Латвийской ССР. Институт истории).

Lubanos ežeras yra vienas iš didžiausių Latvijos ežerų (85 km²). Į jį įteka 10 upių, o išteka tik viena Aiviekstė. Aplink ežerą susidariusios didžiulės nenaudojamos pelkės seniai kėlė Latvijos žemės ūkio darbuotojams nemaža problemų. Būta įvairių projektų ir bandymų šiuos plotus melioruoti, reguliuoti upes. Kai kurie darbai buvo pradėti jau trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje. Reguluojant Aiviekstę, pažeminus Lubanos ežero vandens lygį, surinkta ir apie 3000 įvairių kaulinių akmens amžiaus radinių: dalimis jie pateko į Latvijos TSR istorijos muziejų. Tačiau tikslios tų dirbinių radimo vietos taip ir liko nenustatytos. Platų užmoji melioracijos darbai įgavo tikrai tarybinės santvarkos metais, patvirtinus sudėtingą projektą, pagal kurį žemuma turės būti apjuosta pylimu, padarytos vandens reguliavimo stotys, sutvarkytos upės. Atsirado galimybė ir archeologams prieiti prie seniau nepasiekiamų paminklų. Be to, pagal Paminklų apsaugos įstatymą jų tyrinėjimus dosniai finansavo melioraciją vykdančios organizacijos. Šita galimybė pareikalavo iš archeologų ir didžiulio darbo. Iš atsitiktinių radinių jau buvo aišku, kad ežero apylinkėse slypi ne viena akmens amžiaus gyvenvietė. Tačiau pirmiausia jas dar reikėjo surasti. Šito sunkaus ir įdomaus darbo ėmėsi tuo metu ką tik Leningrado universitetą baigusi latvių archeologė Ilzė Lozė, pėsčia išvaikščiojusi visą šį milžinišką plotą. Net tyrinėdama kitus paminklus, šeštadieniais ir sekmadieniais ji atvažiuodavo prie Lubanos ir ieškodavo. Atsirado ir padėjėjų — kraštotyrininkų, kurie taip pat surado ne vieną paminklą. Taip buvo aptiktos 23 akmens amžiaus gyvenvietės. Pastovūs tyrinėjimai pradėti 1964 m. ir tęsiasi iki šiol (1980 m.). Tris paminklus tyrinėjo latvių archeologas F. Zagorskis (Ičą, Uosą, Piestinią), o kitus — I. Lozė. Daugelis paminklų buvo kelių kultūrinių sluoksnių. 1972 m. I. Lozė iš savo tyrinėjimų medžiagos Leningrade apsigynė disertaciją mokslų kandidato laipsniui įgyti. Rasta nemaža ankstyvojo bei vidurinio neolito gyvenviečių, net mezolitinių stovyklų; apie jas dar bus rašomos monografijos. Tuo tarpu šioje knygoje autorė skelbia tik vėlyvojo neolito (III tūkstantm. pr. m. e. pabaigos—II tūkstantm. pr. m. e. pradžios) paminklus, atskleidama Pabaltijo archeologinėje literatūroje daug nauja, plačiai apibūdinama periodą, kuris iki šiol dažnai tik prabėgom tebūdavo užkliudomas, remiantis atsitiktiniais radiniais.

Vienas iš geriausiai ištirtų paminklų yra Abuoros 1-oji gyvenvietė su kapinynu. Jos medžiaga monografijoje daugiausia ir operuojama. Uni-

kalios ir kitos gyvenvietės — Einiai, Lagaža, Asnė, Malmutos upės žiotys ir kt. Pirmiausia autorė plačiai apibūdina visų jų **tyrinėjimus** (I skyrius), o toliau kalba apie atskiras kultūros sritis. Šie tyrinėjimai davė labai daug duomenų apie akmens amžiaus **pastatus** (II skyrius). Visi pastatai buvę antžeminiai, stulpinės konstrukcijos, dvielėmis sienomis. Stogas turėjęs būti dvišlaitis ar keturšlaitis, rėmėsis į stambių pėdžių eilę išilgai pastato. Tai rodo puikiai išlikę kuolai ar bent stulpavietės. Pastatai buvę vienos ar dviejų patalpų, su židiniiais. Būta net aptvertų gyvenviečių. Jose — tanku pastatų, kai kuriose, manoma, buvę daugiau negu 25. Pakrantėse, kaip rodo pėdsakai, buvusios įrengtos tam tikros grindelės ar net liepteliai prieiti prie gana stataus upės kranto. Panašių pastatų žinoma ir kituose Pabaltijo paminkluose. Jų konstrukcija niekuo neatsiliko nuo kitų to meto Europos gyvenviečių įrengimų. Kaip rodo Abuoros 1-oje gyvenvietėje rastas net 6l kapas, pagal to meto paprotį žmonės dažniausiai buvo laidojami pačiose gyvenvietėse, tiesa, specialiai paskirtame plotelyje.

Gausų **namų ūkio inventorių** (III skyrius) autorė apibūdina pagal medžiagas. Pirmiausia titnago dirbiniai — strėlių antgaliai bei ietigaliai, peiliai, gremžtukai, kirviai, gražteliai. Šios žaliavos vietoje nėra. Autorė plačiai nagrinėja šių dirbinių kilmę, kultūrinę priklausomybę, lygindama su kitų virvelinės keramikos kultūrų radiniais. Atskirai apibūdinami skalūno dirbiniai, nes jų kilmės reikia ieškoti jau kitoje kultūrinėje srityje. Jie rodo, kad ir vėlyvajame neolite turėjo būti palaikomi glaudūs ryšiai su šiaurinėmis sritimis — Suomija bei Karelija, nors kai kurie dirbinių tipai šiuo laikotarpiu, kaip pabrėžia autorė, yra aiškiai vietiniai. Tad gal be reikalo autorė nekelia minties, jog tuo metu galėjo būti vartotas ir vietinis rieduliukų skalūnas mažiems dirbinėliams gaminti, kaip dažniausiai yra Lietuvos vėlyvojo neolito paminkluose (pvz., Nidoje). Nors, žinoma, ryšiai su šiaure Latvijos paminkluose yra daug ryškesni negu Lietuvoje. Tai rodo ir akmeninių kirvių tipai, pvz., Latvijoje dažnokai randami Karlovo tipo (su movele) laiviniai kirviai, tuo tarpu Lietuvoje jie yra retenybė.

Labai gausi ir įdomi kaulinių bei raginių dirbinių kolekcija, kurios tipai daugiausia tęsia senąsias ankstyvojo bei vidurinio neolito tradicijas. Tai strėlių antgaliai, žeberklai, peiliai, durklai, ylos, mentelė ir kt., taip pat dailūs trapeciniai, ovaliniai bei pusmėnuliniai kabučiai. Mus labai domina kauliniai smeigtukai, kol kas rytų Lietuvoje aptinkami tik ankstyvuosiuose piliakalniuose. Tiktai gal be reikalo visi šie papuošalai pateko į šį skyrių, o ne į papuošalų. Palyginti nedaug rasta medžio dirbinių, tačiau jie labai ryškiai papildo mūsų turimus kitų Latvijos bei Lietuvos akmens amžiaus gyvenviečių duomenis. Be trijų bučių liekanų, čia rastos savitos kartys su ąsomis — tam tikri įrengimai bučiams arba tinklams statyti. Iš medinių namų apyvokos reikmenų minėtinas dubenėlis, šaukštas, kultuvė, geldos gabalas ir kt. Labai įdomi ir palyginti neblogai išlikusi pintinė — iš įvijiškai susuktų karklo vytelių, apipintų karna ir sutvirtintų virvute.

Iš visų šių radinių ypač išsiskiria Lagažos gyvenvietėje rasti moliniai tigliukai žalvariui lydyti. Tai pirmasis toks ankstyvas radinys Pabaltijyje

(beje, gerai datuotas), rodantis, kada prasidėjo vietinė žalvario gamyba. Tuo būdu Lagažos gyvenvietė tampa viena iš svarbiausių sprendžiant akmens amžiaus kultūros perėjimą į žalvario amžiaus kultūrą.

Vėlyvojo neolito bei žalvario amžiaus pradžios **keramika** (IV skyrius) Lubanos žemumos gyvenvietėse labai įvairi. Autorė išskiria 5 jos tipus: akytoji keramika, tekstilinė bei su audinio atspaudais ant lentelių, virvelinė, Lubanos tipo ir brūkšniuotoji. Plačiai nagrinėjamos puodų (daug jų iliustracijų) formos ir ornamentikos motyvai. Deja, nerasta gyvenviečių, kuriose būtų aptikta vienos rūšies grynos keramikos. Kartais įvairios jos rūšys mechaniškai susimaišydavo, kai gyvenvietes nuolat apsemdavo, ir neįmanoma tuomet išskirti sluoksnių. Tačiau dauguma keramikos rodo nuoseklų perėjimą iš vieno tipo į kitą. Čia autorei padėjo labai tikslus radinių fiksavimas tyrinėjimų metu, procentų santykių skaičiavimai ir radiokarboniniai bei palinologiniai datavimai. Tasai kruopštus darbas leido įtikinamai atskleisti visą vėlyvojo neolito keramikos raidą ir perėjimą į žalvario amžių šiaurryčių Latvijoje.

Lubanos žemumos akmens amžiaus gyvenvietės garsios savo smulkiais **meno dirbiniais** (V skyrius). Tai įvairios molinės figūrėlės — žmogaus galvutė Abuoroje, žvėrelio figūrėlė Lagažoje. Tačiau pačios įdomiausios — raginės, kaulinės ir medinės skulptūrėlės, iš kurių išsiskiria Abuoroje rastos vyro ir moters figūrėlės. Liekno atletiško vyro figūrėlė yra beveik sveika. Kiek prasčiau išlikusi moters figūrėlė — be galvos ir iš dalies be rankų, nors iš nuotrupų matyti, kad ji buvo įsisprendusi į gana plačius klubus. Aptikta ir kitokių figūrėlių ar jų dalių — vandens paukščių, briedžių, lokių bei kitų žvėrių, taip pat žalčių ir gyvačių, be to, gana daug ir įvairių, net sudėtingai ornamentuotų, kaulo bei rago dirbinių.

Gintaro papuošalus autorė nagrinėja atskirame skyriuje (VI skyrius), ypač išskirdama kabučius, vamzdelinius karolius, sagutes su V pavidalo skylute, gandrais, skridinius ir vadinamąsias tarpines plokšteles.

Nustatant **chronologiją** (VII skyrius), buvo vadovaujama įvairiausiaisiais kriterijais (stratigrafiniai duomenys šalia tipologinių tyrinėjimų, radiokarboniniai datavimai, žiedadulkių analizė), lyginant visa tai su kitų paminklų duomenimis. Nustatyta, kad, pvz., virvelinė keramika, atsiradusi greta akytosios III tūkstantm. pabaigoje, gyvavusi tik apie 400 metų, t. y. iki II tūkstantmečio pr. m. e. antrojo ketvirčio. Akytoji keramika tuo tarpu gyvavo ir toliau, peraugdama į Lubanos tipo keramiką. Virvelinės keramikos išnykimas ir Lubanos tipo keramikos pasirodymas ir yra akmens ir žalvario amžių riba.

Iš žvėrių, žuvų ir kai kurių naminių gyvulių daugybės kaulų autorė padarė išvadas apie to meto žmonių ūkį (VIII skyrius): tuo metu vyravo pasisavinamasis ūkis, nors jau pastebima kai kurių gamybinio ūkio bruožų. Daugiausia medžioti stambūs miško žvėrys — šernai, briedžiai, elniai, nemaža ir kailinių žvėrelių. Žuvys gaudytos taip pat stambios, ypač plėšriosios. Turėję būti mainai — atsigabenamas titnagas, skalūnas, išgabenamasis gintaras. O svarbiausias naujos ekonomikos požymis, kad jau II tūkstantm. antrajame ketvirtyje vietoje pradėtas lydyti žalvaris.

Išnagrinėjus visus duomenis, susikaupė daug žinių **kultūrinės** bei etninės priklausomybės klausimams spręsti (IX skyrius). Autorė pastebi,

kad išsiskiria dvi pagrindinės kultūros — iš ankstyvesnių laikų paveldėta akytosios keramikos kultūra ir naujai atėjusi virvelinės keramikos kultūra. Ilgą laiką jos gyvavusios kartu. Virvelinės keramikos kultūra čia vietoje turėjusi asimiliuotis, todėl jos nebėra žalvario amžiuje, kai susidarė Lubanos tipo keramika, kurioje yra daugybė elementų, perimtų iš ankstyvosios akytosios, tačiau yra kai kas ir iš virvelinės keramikos. Iš vidurinio neolito paveldėti du komponentai — indoeuropietiškas ir finougriškasis. Matyt, jie išliko ir toliau vėlyvajame neolite. Tą patvirtina du antropologiniai tipai, vėlyvajame neolite aptinkami Lubanos žemumoje, pvz., Abuoros kapuose. Daroma išvada, kad atėję protobaltai (virvelinės keramikos kultūros gyventojai) asimiliavęsi su vietiniais gyventojais, kurių tarpe buvo indoeuropietiškių bei finiškių elementų, sudarė žalvario amžiaus gyventojus. Tačiau šalimais ir toliau gyveno iš jų išsiskyrę finougrų tautų žmonės, gaminęsi tekstilinę keramiką. Lubanos tipo keramika gyvavo labai neilgai, po jos sekė brūkšniuotoji, kurios didelė dalis priklausė baltams, tačiau ji galėjo atsirasti ir kitose srityse, kur anksčiau buvo paplitusi virvelinė keramika.

Taip labai glaustai galime apibūdinti šį įvairiapusį leidinį. Jis yra viena iš serijos knygų, kuriose turėtų būti paskelbti visi nuostabūs Lubanos ežero apylinkių paminklai. Tai labai svarbus indėlis į Pabaltijo akmens amžiaus tyrinėjimus. Negalima nė lyginti tų žinių, kurias turėjome apie Latvijos akmens amžių iki Lubanos apylinkių tyrinėjimų ir kokias turime dabar. Kiekvienas paminklas atskleidžia vis naujas akmens amžiaus puses. Ir tik iš jų visumos susidaro pilnas to meto istorijos vaizdas. Šie rytų Latvijos paminklai svarbūs ne tik bendrame Pabaltijo istorijos fone, bet ypač aktualūs tampa šiandien mums, kai ir Lietuvoje leidomės tyrinėti rytų Lietuvos ežerų srities akmens amžiaus gyvenvietes (prie Jaros bei Kretuono ežerų), daug kuo artimas Lubanos gyvenvietėms ir kurios, atrodo, nenusileis joms savo įdomumu.

Knyga parašyta daugiausia archeologams, tačiau ji įdomi ir kiekvienam kultūros istorikui, nes duoda labai daug naujų žinių. Medžiaga išnagrinėta kruopščiai ir išsamiai, tiesiog pavyzdiniai. Santrauka anglų kalba ir gausi labai gerai parengta iliustracinė medžiaga padarys šią knygą prieinamą plačiausiam akmens amžiaus tyrinėtojų būriui.

Pažymėtinas ir labai gražus knygos išleidimas, ko toli gražu nepasiekia (ar nesiekia) mūsų leidyklos, leisdamos archeologinius veikalus. Knyga kietu drobelės viršeliu, su spalvotu aplanku, kiekvieno skyriaus pradžioje — spalvotos atsklandos, visos iliustracijų lentelės ant kreidinio popieriaus. Norėtume pasidžiaugti ypač gerais dailininkės M. Jankalninės atliktais radinių piešiniais.

Be abejo, Lubanos ežero apylinkių paminklai, išėjus tokiai išsamiai ir puikiai monografijai, į Pabaltijo, taip pat ir pasaulinę archeologiją įeis kaip pavyzdiniai. Reikia pagailėti tik vieno, kad įeina jie ne savo pagrindinėmis vardų lytimis. Matyt, rašant rusų kalba, neapgalvotai visi ežerų vardais pavadinti paminklai pažymėti kilmininko linksniu, pvz., vietoje ežero vardo Lubana rašoma Lubanas (lietuviškai būtų Lubanos), vietoje Ludza rašoma Ludzas, vietoje Zvidze rašoma Zvidzes ir t. t., kai tuo tarpu

visur priimta vietovardžius rusų kalba rašyti vardininko linksniu. Taip, beje, daroma, kai paminklas pavadintas upės vardu, pvz., Abora (liet. Abuora), Eini (liet. Einiai) ir kt. Santraukoje anglų kalba beveik visur pavartoti vardininko linksniai, nors vieną kartą praspūdo ir kilmininkas (Lubanas).

Rimutė Rimantiene

Из древнейшей истории балтских народов (по данным археологии и антропологии). «Зинатне», Рига, 1980, 138 с., 1200 экз. (Академия наук Латвийской ССР. Институт истории).

1977 m. kovo 29—30 d. Rygoje, Latvijos TSR MA Istorijos institute įvyko pirmoji tarprespublikinė mokslinė konferencija baltų etninės istorijos problemoms nagrinėti. Joje pranešimus skaitė archeologai, antropologai, etnografai, istorikai, kalbininkai, tautosakininkai iš Pabaltijo respublikų ir kitų stambesnių Tarybų Sąjungos mokslo centrų¹. 1980 m. išėjo dvi knygos, kuriose skelbiama konferencijos medžiaga. Į jas pateko tik dalis skaitytų pranešimų. Čia skaitytojas supažindinamas su viena iš jų, kurioje spausdinami archeologų ir antropologų straipsniai. Kadangi recenzuojamą knygą sudaro straipsnių rinkinys (12 archeologinių ir 2 antropologiniai straipsniai), suprantamas daiktas, jog negalima smulkiau jų visų paanalizuoti. Pasistengsime iškelti tik vieną kitą įdomesnę mintį ar svaresnį teiginį. Pagrindinį dėmesį sutelksime į tuos straipsnius, kuriuose vienu ar kitu aspektu nagrinėjami baltų susidarymo klausimai, seniausi baltų ir slavų kontaktai.

Knyga pradedama dviejų autorių — E. Mugurevičiaus (Ryga) ir A. Tautavičiaus (Vilnius) istoriografiniu straipsniu². Autoriai supažindina su pagrindiniais tyrinėtojais ir jų darbais, kuriuose keliami baltų kilmės, atskirų genčių lokalizavimo bei kiti su baltų etnogeneze susiję klausimai. Straipsnyje teisingai pabrėžta, kad tyrinėjimai šia kryptimi ypač suaktyvėjo tarybiniais metais, kai, išsiplėtus archeologinių paminklų kasinėjimams, susikaupė daugiau archeologinių šaltinių. Toliau glaustai išdėstomos naujausios tarybinėje archeologinėje literatūroje nuomonės šiuo klausimu, nurodomi kai kurių autorių teiginiai bei esamos spragos. Straipsnio pabaigoje keliami pagrindiniai šios sudėtingos problemos tyrinėjimų uždaviniai.

Seniausiems baltų ir slavų santykiams nagrinėti skirtas V. Sedovo straipsnis³. Straipsnyje kalbama apie šių dviejų stambių etninių grupių susidarymą, tarpusavio kontaktus ir išdavas, tad prie jo stabtelėsime kiek ilgiau. Svarbiausius teiginius glaustai galėtume taip išdėstyti. Autorius pažymi, jog, daugelio lingvistų nuomone, vieni pirmųjų iš indoeuropiečių išsiskyrė baltai. Tai įvyko II tūkstantm. pr. m. erą. Dialektologiniai duomenys rodo, jog II tūkstantm. pr. m. e. pabaigoje prabaltų kalboje susida-

¹ Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов. — Рига, 1977.

² Мугуревич Э. С., Таутавичюс А. З. Состояние и задачи археологического изучения этногенеза балтских народов, с 7—13.

³ Седов В. В. Балты и славяне в древности (по данным археологии), с. 14—21.

ro trys dialektinės grupės: vakarų, rytų ir Dnepro. I tūkstantm. pr. m. e. baltų gyventa didelėje Rytų Europos dalyje nuo pietrytinio Baltijos jūros pakraščio vakaruose iki Okos aukštupio ir Dnepro vidurupio rytuose. Jiems priklausė net kelios archeologinių kultūrų grupės, kurias galima sutapatinti su trimis minėtomis dialektinėmis grupėmis: vakarinei grupei priskiriami vakarų baltų pilkapiai, paplitę tarp Vyslos, Nemuno ir Narevo (tai prūsų, galindų ir jotvingių pirmtakai). Baltiškojo arealo vidurinę grupę (dabartinė Lietuva, dalis Latvijos ir Baltarusijos) sudarė brūkšniuotosios keramikos kultūra, kurios gentys tapo pagrindiniu komponentu, formuojantis lietuvių ir latvių gentims. Dnepro grupei skirtinos Dnepro—Dauguvos ir jai artimos Juchnovo ir Okos aukštupio kultūros. Šio didžiulio baltiškojo arealo vakaruose, Kašubų aukštumose, VII a. pr. m. e. susiformavo Pamario kultūra. Gyventojai, palikę šią kultūrą, kalbiniu požiūriu priklausė periferiniam vakarų baltų dialektui, užimančiam lyg ir tarpinę vietą tarp vakarų baltų ir senojo europietiškojo dialekto.

Vyslos vidurupio baseine ir kaimyniniuose Oderio baseino rajonuose V—II a. pr. m. e. buvo paplitusi gaubtinė kultūra⁴. V. Sedovas ją laiko seniausia slaviška kultūra. Ji formavosi veikiami lužitėnų ir minėtos Pamario kultūros. Matyt, Pamario kultūros atstovai į slavų kalbą bus įnešę baltiškųjų (tiksliau — vakarų baltų) elementų. O tai greičiausiai ir davė pagrindą atsirasti hipotezei apie baltų ir slavų kalbų bendrystę. Gaubtinė kultūra sutapatinama su pačiu pirmuoju praslaviškos kalbos etapu, kai ši kalba ėmė savarankiškai plėtotis. Taigi slavų ryšys pasidarė labai artimas su vakarų baltais. Mūsų eros sandūroje ir pirmaisiais m. e. amžiais baltų ir slavų kontaktai vyko jau kur kas platesnėje teritorijoje ir pakeitė etninę situaciją visoje Rytų Europoje (žr. šio straipsnio 3 žemėlapi).

II—I a. pr. m. e. sandūroje Vyslos ir Oderio baseine susiformavo Pševorskos kultūra; ji jau neabejotinai palikta slavų. Tuo tarpu Pripetės Polesėje ir gretimuose vidurinio Dnepro rajonuose susidarė tarpinė tarp baltų ir slavų Zarubincų kultūra. Gyventojai, palikę šią kultūrą, labai greit išplinta didelėje teritorijoje Padesnyje, o vėliau, pasiekę Okos aukštupį, įsilieja į baltų etninį masyvą (Moščino kultūra — baltų genčių galindų kultūra). Kita jų dalis, likusi vidurinėje Padneprėje, drauge su pasistūmėjusiais Pševorskos kultūros gyventojais sudarė Cerniachovo kultūros branduolį. Tuo būdu baltų ir slavų kontaktai labai išsiplėtė. Anksčiau slavai palaikė ryšius tik su vakarų baltais, o dabar jie jau susisiekė su rytų ir Dnepro baltais. Taip autorius bando išsiaiškinti tarp baltų ir slavų atsiradusius bendrumus, kurie, anot jo, yra ilgai trukusių kontaktų išdava.

Sekančiuose keliuose straipsniuose gvildenamas baltų susidarymo klausimas. Tai archeologų R. Rimantienės (Vilnius)⁵, D. Krainovo (Mask-

⁴ Jai charakteringi degintiniai kapai urnose, pridengti dar didesniu gaubto formos puodu.

⁵ Рима́нтене Р. К. К вопросу об образовании балтов, с. 22—25.

va)⁶, L. Vankinos (Ryga)⁷, J. Grauduonio (Ryga)⁸ ir antropologės R. Denisovos (Ryga)⁹ straipsniai. Aiškumo dėlei pasakysime, kad virvelinės keramikos kultūroje, kurios pagrindu susiformavo baltai, išskiriamos trys grupės: vakarinė — Žucevo (Vyslos—Nemuno), Dnepro—Desnos ir Fatjanovo (Volgos—Okos tarpupio).

R. Rimantienė savo straipsnyje teigia, kad seniesiems baltams gali būti priskiriama tik Žucevo kultūra, o Dnepro—Desnos ir Fatjanovo kultūrinės grupės pirmajai yra svetimos. Pastebimi tarp šių kultūrų grupių bendrumai, anot autorės, bus atsiradę tik per prekybinius ryšius. D. Krainovas, apžvelgęs archeologines kultūras nuo mezolito iki žalvario amžiaus didžiulėje teritorijoje (nuo Pabaltijo iki Okos aukštupio) ir plačiai apibūdinęs Fatjanovo kultūros paminklus, griežtai pasisako prieš R. Rimantienės teiginį. Jo nuomone, Fatjanovo kultūra neabejotinai palikta senųjų baltų genčių. Be archeologinių paminklų, D. Krainovas remiasi baltiškaisiais Okos aukštupio hidronimais. Jis nesutinka su R. Rimantiene, kuri baltiškųjų hidronimų atsiradimą nurodytoje teritorijoje sieja su vėlesniu periodu — brūkšniuotosios keramikos kultūra¹⁰. Beje, pastebėtina, jog ir pati R. Rimantienė šiuo metu atsisako anksčiau pareikšto teiginio dėl baltiškųjų hidronimų pasirodymo meto Okos aukštupyje. Siame recenzuojamos knygos straipsnyje ji jau kelia mintį, kad baltiškieji hidronimai indoeuropietiškuose dialektuose galėję atsirasti dar iki virvelinės keramikos kultūros, juo labiau kad baltų kalba iš visų kalbų buvusi artimiausia prokalbei.

Kad visos šios trys virvelinės keramikos kultūros grupės yra baltų palikimas, turbūt abejoti netenka. Čia tegali būti diskutuojama dėl to, ar baltai susiformavo šiuose didžiuliuose plotuose, ar siauresnėje teritorijoje, sakysim, tarp Vyslos ir Nemuno, Žucevo kultūros pagrindu, ir tik vėliau apgyvendino tokius didelius plotus (kas mažai įtikėtina).

L. Vankina labai plačiai nagrinėja virvelinę keramiką, rastą Latvijoje. Apžvelgusi puodų formas, ornamentą, autorė nurodo, jog virvelinės keramikos kultūros paminklai Latvijoje turi neabejotiną genetinį ryšį su Vyslos—Nemuno kultūra, kurią, jos nuomone, paliko prabaltai. L. Vankinos manymu, virvelinės keramikos kultūra suvaidino nemažą vaidmenį, formuojantis baltų gentims Latvijoje.

Savaip sprendžia baltų susidarymo procesą J. Grauduonis. Jis išsamiai nagrinėja brūkšniuotąją keramiką Latvijos teritorijoje, nurodydamas, jog ji ten buvusi jau antrojoje IV tūkstantm. pr. m. e. pusėje ir III tūkstantm. pradžioje. Tačiau II tūkstantm. pr. m. e. pastebima esminių pakeitimų. Ankstyvųjų metalų laikotarpio brūkšniuotoji keramika ryškiai skiriasi molio mase, brūkšniavimu, forma. I tūkstantm. pr. m. e. antrojoje pusėje jau pastebimi lokaliniai brūkšniuotosios keramikos variantai. Autorius pa-

⁶ Крайнов Д. А. Фатьяновская культура в этногенезе балтов, с. 36—46.

⁷ Ванкина Л. В. Шнуровая керамика на территории Латвии, с. 47—58.

⁸ Граудонис Я. Я. Штрихованная керамика на территории Латвийской ССР и некоторые вопросы этногенеза балтов, с. 59—69.

⁹ Денисова Р. Я. Генезис балтов, с. 26—35.

¹⁰ Римантене Р. К. К вопросу об образовании балтов. — В кн.: Проблемы этнической истории балтов. Тезисы докладов. Рига, 1977, с. 13—15.

brėžia, kad brūkšniuotosios keramikos paplitimas bemaž sutampa su baltiškaisiais hidronimais. Jo nuomone, brūkšniuotosios keramikos atsiradimas šiame areale neabejotinai susijęs su virvelinės keramikos kultūros išplitimu, su baltų etninio masyvo formavimusi. Brūkšniuotoji keramika esą tapusi vienu charakteringiausių naujo etninio masyvo bruožu. Virvelinės keramikos kultūrą autorius laiko prabaltiška, apie baltus, kaip apie naują etninę grupę, esą galima kalbėti tik nuo II tūkstantm. pr. m. e. pabaigos, kai išplinta brūkšniuotoji keramika.

Antropologė R. Denisova, nagrinėjusi kraniologinę medžiagą nuo mezolito iki XVIII a., nurodo, jog baltų, lietuvių ir latvių tautos išryškėja trys skirtingos kilmės komponentai, atsiradę Rytų Pabaltijyje įvairiu metu. Kaip rodo kaukolių tyrinėjimai, seniausias yra masyvus plačiaveidis europidinis komponentas, kurio kilmė siejama su mezolitiniais Vidurio Europos šiaurės sričių gyventojais, o per juos — su Vakarų Europos aukštutinio paleolito gyventojais. Antrasis — siauraveidis — komponentas yra pietinių europidų kilmės, atsiradęs Rytų Pabaltijyje žalvario amžiuje. Šis antropologinis tipas yra gana ryškus ir paplitęs didelėje teritorijoje. Trečiasis antropologinis komponentas — protolaponoidinis — Rytų Pabaltijyje pasirodo mezolito pabaigoje ir aptinkamas tik rytų Latvijoje. Jo reikšmė antropologinėje baltų struktūroje palyginti nedidelė.

Kituose straipsniuose kalbama jau apie vėlesnius laikus — išsiferencijavusių baltų genčių epochą. Minėtinas A. Mitrofanovo (Minskas) straipsnis, kuriame nagrinėjami šiaurvakarių Baltarusijos archeologiniai paminklai nuo VIII a. pr. m. e. iki IX m. e. a.¹¹ Autorius plačiai aptaria šios srities atskiras archeologines kultūras, išskiria jos etapus, susijusius su chronologiniais tarpsniais ir prieina išvadą, kad šio rajono archeologinės kultūros (brūkšniuotosios keramikos kultūra, Dnepro—Dauguvos kultūra ir Bancerovščinos piliakalnio viršutinio kultūrinio sluoksnio tipo kultūra) priklauso rytų baltams.

A. Tautavičius išskiria atskiras kultūrinės sritis I m. e. tūkstantm. Lietuvos teritorijoje ir jas sieja su rašytiniuose šaltiniuose paminėtais baltų genčių vardais¹². M. Atgasis (Ryga) plačiau nagrinėja vieną kultūrinę sritį Lielupės baseine ir parodo, jog čia pastebima nenutrūkstama kultūros raida nuo pačių pirmųjų m. e. amžių iki XII—XIV a., kai jau rašytiniuose šaltiniuose ši sritis priskiriama žiemgaliams¹³.

Savitas yra J. Cimermanės straipsnis¹⁴. Ji aptaria Latvijoje aptinkamas keramikos rūšis (lygiu paviršiumi, grublėtąją, brūkšniuotąją, tekstilinę ir kt.), plačiai analizuoja ornamentą, jo kompoziciją, parodo jų svarbą etninių klausimų sprendimui. A. Zarynia (Ryga) nagrinėja latgalių ir ly-

¹¹ Митрофанов А. Г. Археологические памятники восточных балтов на территории Белоруссии в эпоху железа (VIII в. до н. э. — IX в. н. э.), с. 102—110.

¹² Таутавичюс А. З. Балтские племена на территории Литвы в I тысячел. н. э., с. 80—88.

¹³ Атгасис М. К. Вопросы этнической истории земгалов, с. 89—101.

¹⁴ Циммермане И. Р. Керамика I тысячел. н. э. как источник для исследования этнической истории и культурных взаимоотношений на территории Латвии, с. 70—79.

bių kontaktus¹⁵. Apžvelgusi latgalių ir sėlių moterų drabužius ir jų papuošalus, autorė mato juose aiškiai lybiškos kilmės elementų, kurie, anot jos, neabejotinai praturtino XII—XIII a. latgalių ir sėlių kostiumą.

Iš bendros tematikos kiek iškrinta, nors turi neabejotiną ryšį, I. Frolovo (Maskva) straipsnis. Jame plačiai paanalizuoti savaimingi emaliu inkrustuoti II—IV a. žalvariniai pusbėniulio formos kabučiai, paplitę labai didelėje teritorijoje nuo Pietų Pabaltijo iki Okos¹⁶. Pavieniai jų egzemplioriai siekia Volgą ir net Kaukazą. Autorius išskiria net 5 jų tipus ir smulkesnius variantus, pasekdamas kabučių raidą, gana tiksliai datuodamas ir atskirus tipus bei variantus susiedamas su atskirais rajonais.

Knyga užbaigiama G. Česnio ir I. Papreckienės (Vilnius) straipsniu apie XIV—XVII a. kraniloginę medžiagą iš Lietuvos¹⁷. Autoriai pateikia šios medžiagos antropologinę charakteristiką ir aiškina galimus teritorinius skirtumus antropologiniu aspektu. Prieinama išvada, kad antropologinis Lietuvos gyventojų tipas susidarė iš dviejų gana giminingų komponentų — šiaurvakarinio ir pietrytinio. Straipsnis vertingas tuo, kad kraniloginė medžiaga nagrinėjama keliais aspektais — kraniometrijos, genetinės giminytės pagal diskrečius kaukolės požymius ir etninės odontologijos.

Recenzuojamoji knyga — neabejotinas įnašas į baltų etnogenezės tyrinėjimus. Skelbiama medžiaga rodo, kad paskutiniaisiais metais sukaupta daug šaltinių. Įvairi ir kartais prieštaringa autorių to paties klausimo interpretacija rodo tiriamos problemos sudėtingumą. Norėtume kartu pasidžiaugti su kaimynais latviais, išleidusiais šią vertingą knygą. Neišvengta ir kai kurių netikslumų. Į akis krinta pratarmėje nelabai rūpestingai pateiktos straipsnių anotacijos. Visų pirma užakcentuoti ne patys svarbiausi straipsniuose iškelti momentai. Kartais pasitaiko netikslumų. Pavyzdžiui, apibūdinant R. Denisovos straipsnį, sakoma, jog dabartiniams latviams gana būdingas antropologinis komponentas, atneštas Pabaltijo finų genčių. Straipsnyje taip kategoriškai šito neteigiama, o reziumė vokiečių kalba tiesiog priešingai užakcentuota, kad šis komponentas baltų struktūroje suvaidinęs labai menką vaidmenį. Matyt, redkolegija neįsigilino į straipsnio esmę. Galima buvo išvengti ir kai kurių įsivėlusių netikslumų parašuose po žemėlapiams, korektūros klaidų ir kt. Tačiau visa tai nemenkina šio svarbaus ir gražiai išleisto leidinio vertės. Knyga atspindi svarbų baltų etnogenezės tyrinėjimų etapą ir neabejotinai bus tolesnių tyrinėjimų pagrindas.

Regina Kulikauskienė

¹⁵ Зариня А. Э. Некоторые общины с ливскими элементами украшения одежды латгалов и селов XII—XIII вв., с. 125—131.

¹⁶ Фролов И. К. Лунницы с выемчатой эмалью, с. 111—124.

¹⁷ Чеснис Г. А., Папкекене И. А. Краниология и этническая одонтология населения Литвы XIV—XVII вв., с. 132—138.

Marceli Kosman. Protestanci i kontrreformacija. Z dziejów tolerancji w Rzeczypospolitej XVI—XVII wieku. Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk, 1978, 173 p., 2200 egz.

Ši M. Kosmano knyga — trečioji iš eilės, kurioje plačiame istorinių procesų kontekste interpretuojama reformacijos ir kontrreformacijos istorija XVI—XVIII amžiuje. Pirmojoje knygoje „Reformacija i kontrreformacija w Wielkim Księstwie Litewskim w świetle propagandy wyznaniowej“ autoriaus dėmesys buvo sutelktas į reformacijos raidą, periodizaciją, veikėjus, į veiksnius, lėmusius vienos ar kitos kovojusios pusės sėkmę ar pralaimėjimus. Antrojoje knygoje „Drogi zaniku pogaństwa u Białtów“ buvo aptariami pagonybės išnykimo keliai Lietuvoje. Reformacijos ir kontrreformacijos kovoms čia skiriama ne mažesnė reikšmė kaip krikštui. Trečioji — aptariamoji knyga nėra monolitiška monografija, tačiau atskiras joje spausdinamas apybraižas (keturis skyrius) jungia vienas aspektas — nagrinėjama reformacijos ir kontrreformacijos kovų Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje forma, ji lyginama su analogiškų kovų būdais Vakarų Europoje ir Lenkijoje, todėl šios knygos paantraštė pateisinama. Tolerancija ir jos mastas yra itin sąlyginis dalykas, dėl to šiais lyginimais motyvuojama ir įrodoma, kad iš tikro LDK istorijoje galima kalbėti apie tolerancijos raidą.

Sunkiausiai į bendrą knygos kontekstą įsijungia pirmasis skyrius apie reformacijos LDK programą ir jos realizavimą. Ši knygos dalis tapo įvadu į sekančius skyrius, joje primenama skaitytojui iš ankstesniųjų autoriaus knygų žinomi pagrindiniai reformacijos istorijos faktai, aptariama reformacijos raida ir periodizacija, o reformacijos kaip visuomeninio judėjimo programa atsispindi tik aiškinant reformacijos priežastis. Reziumuojant ir šioje knygoje liko neišaiškintos ankstesniųjų knygų „baltosios dėmės“. Vienas toks svarbus, istorikų mažai nagrinėtas klausimas yra reformacijos judėjimo Lietuvoje pradžia — jos liuteroniškasis etapas. Jei nebus rasta naujų šaltinių, šis laikotarpis gali likti ir nepažintas. Vis dėlto turbūt neatsargu iš kelių faktų daryti plačius apibendrinimus. Antai p. 20 teigiama, kad liuteronizmas Vilniuje plito daugiausia tarp vokiečių miestiečių, o p. 22 prieraiše sau prieštaraujant pažymima, kad kur kas plačiau jis sklido tarp bajorų ir didikų negu Lenkijoje. Neįtikinamas tebėra teiginys apie pradinio etapo reformacijos veikėjų kilmę iš Lenkijos, iliustruojamas trimis pavardėmis (S. Budnas, Petras Gonezijus ir J. Blandrata, o A. Kulvietis ir S. Rapolionis sudarę išimtį iš bendros taisyklės). Tačiau iš šių kelių paminėtųjų S. Budno kilmė nėra tvirtai įrodyta, P. Gonezijus — kilęs iš Palenkės, kuri tuo metu dar įėjo į LDK ir buvo mišrios etninės sudėties (1484 m. „Rutheni et Lituani“ įpareigojami mokėti po 4 grašius Gonionzo bažnyčiai išlaikyti¹), o J. Blandrata — italas. Be paminėtųjų lietuvių, dar prisiminus J. Biliūną-Bilevičių, J. Zablockį, Batockį Šilalėje, tezę reikia iš naujo įrodinėti.

¹ Lebedys J. Lietuvių kalba XVI—XVIII a. viešajame gyvenime.— V., 1976, p. 128.

Įdomus ir daugelį klausimų apimantis yra antrasis skyrius — „Religinė tolerancija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje iki XVIII a.“ Siame skyriuje parodomos religinės tolerancijos ištakos nuo XIII a., jos formavimosi veiksniai: keletas tautybių sambūvis valstybėje, daugelio tikybių koegzistavimas, visuomenės požiūris į kitatikius. Apžvelgiamas dominuojančios po krikšto katalikų bažnyčios santykis su svarbiausiomis kitomis tikybomis — pravoslavybe, Senojo testamento išpažinėju, karaimų ir kt.— įvairiais Lietuvos istorijos etapais, didžiausią dėmesį sutelkiant reformacijos ir kontrreformacijos kovų laikotarpiui. Nagrinėjami LDK reformacijos veikėjų ryšiai su kaimyninėmis šalimis (į Lietuvą nuo persekiojimų už religinius įsitikinimus bėgo škotai, anglai, italai, lenkai). Vieną iš priežasčių, dėl ko reformacija Lietuvoje vyko ilgiau negu Lenkijoje, autorius laiko didesnę visuomenės ir valstybinių institucijų tolerantiškumą kitatikiams.

Trečiajame skyriuje „Religiniai konfliktai Vilniuje“ kalbama apie konfliktų priežastis, būdus jiems likviduoti, šių konfliktų reikšmę kontrreformacijos laimėjimams įtvirtinti ir visuomenės požiūrį į religinius sąmyšius. Tyrinėdamas visuomenės nusistatymą į šiuos konfliktus, į religinės tolerancijos ribas, jos apraiškas buityje, šeimose, autorius įžengė į visuomenės psichologijos sritį. Tokiems puslapiams parašyti reikia itin didelės istoriko erudicijos, gilaus epochos faktinės medžiagos pažinimo. Šie puslapiai yra nauji ir originalūs, daug kuo praturtinantys mūsų žinojimą apie XVII a. Lietuvos visuomenę.

Paskutiniame skyriuje „Klasinis tolerancijos pobūdis“ nagrinėjamas skirtingas tolerancijos principų taikymas feodalų klasei, miestiečiams ir valstiečiams. Didikai ir bajorai galėjo gyventi pagal tokią toleranciją, kokią nustatydavo konkretaus istorinio laikotarpio visuomeninių jėgų santykis, miestiečius riboja jų luominė padėtis, o valstiečiams dažniausiai galiojo principas „cuius regio eius religio“. Knygos pabaigoje — prieduose spausdinamos dvi 1611 m. Vilniuje parengtos ir, matyt, netrukus čia ir išleistos poleminės knygelės apie 1611 m. vykusius religinius sąmyšius. Viena yra Gdansko, kita — Kurniko bibliotekų unikatai. Jose kalvinistai ir katalikai aptaria ir interpretuoja 1611 m. įvykius Vilniuje — kalvinistų bažnyčios sugriovimą, bibliotekos ir archyvo sudeginimo motyvus.

Ingė Lukšaitė

Anna Filipczak-Kocur. Sejm zwyczajny z roku 1629. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, Wrocław, 1979, 142 p. 800+ +80 egz.

Stebint pastarojo laikotarpio Lenkijos Liaudies Respublikos XVII a. tyrinėjimus, matyti, kad lenkų istorikai yra rimtai susirūpinę seimų istorija. Per paskutinįjį dešimtmetį išėjo 6 atskiriems seimams skirtos mo-

nografijos¹, nekaltant jau apie kitus stambesnius leidinius, kuriuose analizuojamas vieno ar kito seimo procesas. Per pastaruosius ketverius metus kasmet pasirodė po vieną monografiją, skirtą atskiram seimui. Taigi parlamentarizmo istorija vis labiau domimasi. Monografijų autoriai nekelia problemų, nesusijusių su pačiu seimu, sprendžia, atrodo, kuklų klausimą — išnagrinėti iki tol netyrinėtą seimą. Ir tai suprantamas daktas, nes tik atskiro laikotarpio pavienių įvykių, juose dalyvavusios feodalinės visuomenės opinijos atskleidimas padeda istorikams tiksliausiai išanalizuoti ir įvertinti patį laikotarpį.

A. Filipčak-Kocur monografija skirta eiliniam 1629 m. seimui. Knygą sudaro įvadas ir 6 skyriai: 1. Žečpospolita 1628 m. pabaigoje—1629 m. pradžioje; 2. Priešseiminiai seimeliai; 3. Posėdžių atidarymas. Senatorių pareiškimai; 4. Atstovų rūmuose; 5. Pinigų, mokesčių ir kariuomenės reformų projektai; 6. Pabaiga. Po to seka priedai, bibliografija, reziumė vokečių ir rusų kalbomis, pavardžių rodyklė.

Monografijoje liečiami visi seimo parengimo, jo eigos ir nutarimų įteisinimo bei patvirtinimo reliaciniuose seimeliuose etapai. Jų nušvietimas, matyt, nebuvo lengvas, juoba kad stokojava šaltinių. Dėl tos priežasties „balčiausia“ monografijos vieta yra, kaip seimo nutarimus sutiko bajorija pavietų reliaciniuose seimeliuose. Nepavyko autoriui išaiškinti, kokie asmenys dalyvavo atstovų rūmuose — nežinoma $\frac{2}{3}$ atstovų (p. 31), taip pat Lietuvos senatorių seime sudėties. Daugelis klausimų daugiau reliatyvūs negu išsamūs. Tačiau dėl to nieko negalima kaltinti, o reikia tik pasidžiaugti, kad autorė, panaudojusi tik dalį seimą lietusių ir išlikusių dokumentų, sugebėjo jį rekonstruoti ir pateikti kaip istorinį faktą su daugeliu detalių, glaudžiai susijusių su valstybės ekonominiu, politiniu, tarptautiniu gyvenimu, atskleidžiančių veiksmus, nulėmusius nepaprastai varganą liaudies padėtį.

Seimas susirinko sunkiomis Lietuvos ir Lenkijos valstybei vidaus ir tarptautinėmis aplinkybėmis: tebevyko permanentinis karas su Švedija, kraštą vargino mokesčiai, kariuomenės žygiavimai. Tuo metu pagrindinės švedų karaliaus Gustavo II Adolfo pajėgos buvo sutelktos Prūsijoje, Vyslos žemupyje, iš kur jos veržėsi į pačią Lenkiją. Tolesnis kariavimas buvo svarbiausias seimo klausimas. Karui tęsti karalius turėjo gauti bajorijos sutikimą ir paramą. Reikėjo kariuomenės, jai išlaikyti — pinigų, o jų buvo galima gauti tik uždėjus mokesčius. Karalius į seimelius pasiųstoję legacijoje siūlė apgalvoti naują karo finansavimo būdą, nepriklausantį nuo negarantuotų vienkartinų rinkliavų — mokesčių, tikėjosi naujos mokesčių sistemos. Jis užsiminė apie nesėkmingas ir nieko gera nežadančias derybas su švedais, siūlė karą tęsti ir pateikė naują planą, kaip karo veiksmus perkelti į Švediją. Už karo nesėkmes kaltino bajoriją, kuri, užsidėjusi nedidelius mokesčius, ir tų dar nesumokėdavusi. Autorė atskleidė karaliaus programos, išdėstytos legacijoje, prieštarumą bajorijos siekiams.

¹ Byliński J. Sejm z roku 1611.— Wrocław, 1970; Ochmann S. Sejm z lat 1615—1616.— Wrocław, 1970; Matwijowski K. Pierwsze sejmy z czasów Jana III Sobieskiego.— Wrocław, 1976; Ochmann S. Sejm z lat 1661—1662. Przegrana batalia o reformę ustroju Rzeczypospolitey.— Wrocław, 1977; Częścik L. Sejm warszawski w 1649/50 roku.— Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, 1978.

Ir Lietuvoje, ir Lenkijoje buvo stiprios pacifistinės nuotaikos, reikalaujama sudaryti taiką su Švedija ir duoti valstybei atsikvėpti, sustiprinti pietrytinių sienų su Turkija ir totoriais apsaugą. Karalius priekaištavo bajorams dėl mažų mokesčių, o bajorai skundėsi, kad mokesčiai dideli, kad jų pavaldiniai nusigyvenę, ir nebuvo linkę užsikrauti naujų mokesčių. Iš autorėi žinomų 15 seimelių instrukcijų (trys iš Lietuvos) paaikškėjo, kad 4 seimeliai buvo prieš naujus mokesčius, 8 davė laisvę savo atstovams patiems spręsti šį klausimą seime, 3 apribojo naujus mokesčius įvairiomis sąlygomis (p. 23).

Mokesčiai, apmokestinimo sistemos pakeitimo ir kariuomenės organizavimo klausimai seime sukėlė daugiausia diskusijų. Bajorai nenorėjo užsidėti naujų mokesčių, siekė juos sukrauti pirkliais (p. 65—66). Apmokestinimo sistema buvo pakeista tik Lenkijoje — ten įvestas padūmės mokestis. Lietuvos bajorija su tuo nesutiko, ir padūmės mokestis čia buvo įvestas tik po 20 metų — 1649 metais. Tačiau ir ji užsidėjo mokesčius pagal senąją sistemą. Taigi karaliaus ir bajorijos prieštaravimai dėl mokesčių ir tolesnio karo tęsimo buvo išspręsti pirmojo naudai, karą jis galėjo tęsti. Monografijoje detaliai aptariama padūmės mokesčiu apmokestinimo sistema Lenkijoje. Ją išmanyti reikia ir feodalinės Lietuvos tyrinėtojams, nes, įvedant tuos mokesčius Lietuvoje, daug kas buvo perkelta iš Lenkijos.

Autorė net nebando atskirai analizuoti Lietuvos bajorijos pozicijų, jos programos visumos, tepasitenkindama tik fragmentišku jos priešpastatymu Lenkijos bajorijos programai. Autorė nėra originali. Tas būdinga ir kitoms analogiškomis monografijoms. Tačiau net tiek, kiek autorė palietė Lietuvos bajorijos pozicijas, jos aiškiai rodo vidaus ir užsienio politikos skirtumus. Tai labai ryšku buvo, sprendžiant taikos ir krašto apsaugos klausimus. Lietuvos bajorijai taikos su Švedija reikėjo ir dėl to, kad būtų atidaryti Baltijos uostai žemės ūkio gaminiams realizuoti. Uostų uždarymas 1627 m. buvo Lenkijos bajorų sumanymas norint pakenkti Švedijai, tačiau, kaip skundėsi Lietuvos bajorai, tas pakenkė daugiau jiems patiems negu priešininkams. Lietuvoje trūko druskos, nebuvo kur realizuoti žemės ūkio gaminių, iš ko gauti pajamų. Todėl Lietuvos atstovai reikalavo atidaryti uostus, o priešingu atveju net grasino nutraukti ryšius su Lenkija (p. 49). Seimelių instrukcijose buvo reikalaujama 100 000 auksinų kompensacijos už nuostolius, prekybos Nemunu ir Nerimi atgaivinimo (p. 29). Skyrėsi ir kariuomenės organizavimo, krašto apsaugos bei karo su Švedija programos. Tuo klausimu seime buvo pateikti trys projektai: Lietuvos lauko etmono Kristupo Radvilos, Lenkijos didžiojo etmono Stanislovo Koniecpolskio ir Krokuvos kašteliono Ježio Zbaraskio. Kiek primityvuose paskutiniųjų dviejų projektuose buvo domimasi vien Prūsijos karo teatru, ignoruojant karo veiksmus Livonijoje, nesirūpinant Lietuvos apsauga. Būdamas daug labiau išprusęs karo meno reikaluose, K. Radvila ne tik išdėstė savo planą, bet ir polemizavo su J. Zbaraskiu dėl jo projekto, kuriame nieko nenumatyta Lietuvos apsaugai. Jis siūlė perkelti karą į Livoniją ir lengvesnėmis aplinkybėmis pasiekti pergalę. Autorė pripažįsta, kad K. Radvilos projekte turimi galvoje tik Lietuvos interesai, tačiau nepastebėjo, kad kituose dviejuose projektuose kalbama tikrai apie Lenkijos teritorijos gynybą.

Monografijoje detaliai aptariami painios mokesčių sistemos pakitimai, kuriuos priėmė 1629 m. seimas, mokesčių sistemos skirtumai Lietuvoje ir Lenkijoje, sumanytos pinigų reformos likimas, bajorijos požiūris į visuotinio šaukimo prievolę ir pašauktinės kariuomenės panaudojimą valstybei ginti.

Daugeliui tyrinėtojų bus naudingi monografijoje įdėti priedai: seime dalyvavusių senatorių ir seimeliuose išrinktų atstovų (Upytės pavieto atstovas Vaitiekus Umiastovskis pažymėtas Raseinių vaiksiu, nors tokios pareigybės iš tikrųjų nebuvo) sąrašai (p. 102—107), reliaciniuose seimeliuose užsidėtų mokesčių dydis, nepriemokos pavietuose (p. 107—116), padūmės, lano ir gėrimų mokesčių iš vaivadijų sumos bei jų įplaukos, pirklių mokesčiai (p. 116—125).

A. Filipčak-Kocur darbas — dar viena monografija apie XVII a. pirmosios pusės seimus, įdomus ne vien parlamentarizmu besidomintiems tyrinėtojams. Jis atskleidžia ir nemažai tarptautinių santykių, politinio judėjimo bei ekonominio gyvenimo problemų.

Antanas Tyla

Leonid Zytkowicz. Rozwarstwienie chłopstwa a gospodarka na Żmudzi w 2 połowie XVII i w XVIII wieku.— Kn.: Społeczeństwo staropolskie. Studia i szkice. T. II, pod. red. A. Wyczańskiego, p. 229—308. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1979, 338 p., 1000+120 egz. (Polska Akademia Nauk, Instytut Historii)

Lenkų istorikas Leonidas Žytkovičius tyrinėjimo objektu pasirinko istorikų dėmesį seniai atkreipusią ir ligi šiol tebesančią diskusijų objektu vieną iš Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) agrarinės istorijos problemų — ūkinių ir socialinių santykių Žemaitijoje vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu savitumus. Studija, kaip nurodo pats autorius, parašyta remiantis tyrinėtojų sukaupta ir paskelbta medžiaga bei autoriui prieinamais šaltiniais — ūkinių bei administracinių-teisinių dokumentų publikacijomis. Tyrinėjimo bazė nulėmė ir darbo pobūdį. Tai — teoriniais loginiais protavimais paremta studija, kurios atskirus teiginius autorius stengiasi pagrįsti ir iliustruoti faktine medžiaga. Neradęs jos literatūroje ir šaltiniuose, L. Žytkovičius kartais pasitelkia, ir ne visada pagrįstai, tolimas analogijas. Antai aptardamas Žemaitijos valstiečių turtingą diferenciaciją XVIII a., autorius lygina ją su valstiečių diferenciacija XVI a. Karališkuose Prūsuoje ir Kujavijoje (p. 286—287). Tuo tarpu analogiškas procesas, vykęs XVI a. pirmojoje pusėje pačioje Žemaitijoje, autoriui liko nežinomas.

L. Žytkovičius pateikia panoraminę Žemaitijos ūkinių bei socialinių santykių charakteristiką vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu, išdėsto pagrindinius bruožus (neišvystytas lažinis-palivarkinis ūkis, valstiečių diferenciacija ir ją lydį reiškiniai ir kt.), skyrusius nuo tokių santykių kitose LDK srityse ir Lenkijoje. Tačiau autorius ne tik pakartoja ir pabrėžia istoriografijoje žinomus faktus ir samprotavimus, bet, jais remdamasis, aiškina Žemaitijos ūkinių bei socialinių santykių specifikos vėlyvajame feodaliz-

me priežastis ir suformuluoja svarbiausią ir įdomiausią darbo išvadą. L. Žytkovičiaus teigimu, ūkinų ir socialinių santykių Zemaitijoje specifika vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu nulėmė stambių užsienio prekybos centrų — Rygos, Liepojos, Karaliaučiaus ir Klaipėdos uostų artumas, sudaręs palankias sąlygas stipriems valstiečių ūkiams patiems prekiauti ir pasisavinti pridėjamąjį produktą, išvengiant dvaro ir tam tikru mastu vietos pirklių tarpininkavimo. Tas skatino Zemaitijos valstiečių ūkinį savarankiškumą, iniciatyvą bei pajėgumą su visomis iš to išeinančiomis pasekmėmis ūkiniams bei socialiniams santykiams. Svarbiausia Zemaitijos eksporto prekinė kultūra buvo linai. Linų pervežimas į uostus buvo lengvesnis, pigesnis ir geriau apsimokėjo negu grūdų. Todėl linų auginimas ir prekyba Zemaitijoje tapo valstiečių, o ne dvaro domenu (p. 298).

Aktyvūs prekybiniai ryšiai, menkas palivarkų ir lažo išsivystymas stiprino ūkinę valstiečių nepriklausomybę ir diferenciaciją. Dalis Zemaitijos valstiečių, vadinamieji „laisvieji žmonės“, gyveno feodalų žemėse pagal terminuotą sutartį ir turėjo išėjimo laisvę. Spręsdamas šį istoriografijoje ne kartą keltą klausimą — ar reiškė ši „laisvė“ laisvę nuo baudžiavos, autorius pabrėžia, kad Zemaitijos valstiečių „laisvė“ dar nereiškė baudžiavinės priklausomybės atsisakymo, nes kokiomis sąlygomis valstietis begyventų dvare, jis visada likdavo dvaro jurisdikcijoje. Ši priklausomybė, L. Žytkovičiaus nuomone, ir yra baudžiavos kriterijus. Laisvi gyventojai, nepriklausą dvaro jurisdikcijai, turėtų būti pavaldūs valstybės arba miesto valdžiai (p. 296, 298). Ir toliau, vertindamas ūkinius bei socialinius santykius Zemaitijoje XVII—XVIII a., autorius daro išvadą, kad nežiūrint į jų specifika, iki pat Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimo, o greičiausiai ir vėliau, ūkis Zemaitijoje liko kaip ir buvęs feodalinis. Glaudūs ryšiai su vietine rinka, taip pat ir su užsienio, dar nereiškia feodalinų santykių irimo. Feodalų klasė išsaugojo žemės nuosavybės monopolį ir, kas svarbiausia, administracinę ir teisinę valdžią valstiečiams (p. 302).

Ūkinius ir socialinius santykius Zemaitijoje L. Žytkovičius tiria ne izoliuotai, o lygindamas juos su tokiais pat santykiais kitose LDK ir Lenkijos teritorijose. Autoriaus nuomone, klaidinga būtų lyginti Zemaitiją su rytų Baltarusija, nors ten XVIII a. taip pat nebuvo išplėto to lažinio-palivarkinio ūkio. Tačiau iš rytų Baltarusijos prekes į rinką veždavo ne patys valstiečiai (kelionė ir prekių gabenimo išlaidos buvo brangios), o dvaras, supirkęs arba prievolėmis surinkęs jas iš valstiečių. Tokia prekybos organizacija valstiečių pagamintais produktais tik sunkino ir stiprino valstiečių priklausomybę nuo dvaro net ir nesant lažo. Todėl, autoriaus manymu, greičiausiai ne lažas, o laisvos prekybos teisė buvo aštriausių konfliktų tarp feodalų ir valstiečių priežastis Zemaitijoje; tos teisės siekimas galėtų būti įdomus pavyzdys valstiečių kovos už ūkinį savarankiškumą vėlyvajame feodalizme, tuo metu, kai dvaras siekė organizuoti tik sau naudingą valstiečių ūkinį savarankiškumą (p. 298—299).

Lygindamas Zemaitiją su kaimynine Livonija, L. Žytkovičius kelia klausimą, kodėl susiklostė tokie skirtingi ūkiniai ir socialiniai santykiai šiuose dviejuose gamtiniu ir geografiniu požiūriu taip panašiuose kraštuose. Pažymėjęs, kad šiuo metu ir pats nesugebėtų paaiškinti šio reiškimo

nio priežasčių, autorius kelia mintį, kad vargu ar teisinga būtų aiškinti, kad Livonijos feodalai aktyvesni buvę ūkiniu požiūriu, o Žemaitijos valstiečiai smarkiau priešinęsi feodalų siekimui suvaržyti jų prekybos laisvę (p. 300).

Vertindamas eksportą kaip veiksni, nulėmusį Žemaitijos ūkinės bei socialinės raidos specifiką vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu, aptaręs jo pobūdį, mastą bei formas, L. Žytkovičius pabrėžia neabejotinai pozityvią aktyvaus eksporto įtaką tiek ūkinei, tiek visuomeninei valstiečių padėčiai, kartu nurodydamas, kad žaliavos eksportas ir jo organizacija Žemaitijoje stabdė krašto urbanizacijos procesą (p. 303). Autorius taip pat iškelia valstiečių ūkinio savarankiškumo, prekybos užsienio uostuose bei socialinių santykių tradicijų, įsišaknijusių Žemaitijoje, poveikį susiformuoti nepriklausomai valstiečių mąstysenai, kuri ryškiai atsiskleidė per XIX a. sukilimus Lietuvoje. Tai, autoriaus nuomone, dar viena tyrinėtina problema (p. 305).

Apibendrinamas studijoje išdėstyti samprotavimai, L. Žytkovičius nurodo, kad Žemaitija daugeliu požiūrių aplenkė kitas LDK sritis, todėl kaip tik jos tyrinėjimai galėtų būti tolesnių visos LDK ūkinės bei socialinės raidos vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu tyrinėjimų pagrindas (p. 304).

Neaptarėme ir neturėjome tikslo aptarti visų L. Žytkovičiaus straipsnyje paliestų klausimų. Iškėlėme tik, mūsų nuomone, svarbiausius, atskleidžiančius autoriaus požiūrį į tyrinėjamą problemą. L. Žytkovičius visą savo dėmesį sutelkė į vieną, jo manymu, Žemaitijos ūkinių bei socialinių santykių savitumą vėlyvajame feodalizme nulėmusią priežastį — valstiečių prekybą liniais užsienio rinkoje. Šitoks problemos suformulavimas ir sprendimas parodo autoriaus požiūrio naujumą ir sudaro didžiausią aptariamojo darbo vertę. Tačiau vargu ar galima suabsoliutinti šios neginčytinai svarbios aplinkybės — Žemaitijos valstiečių prekybos — reikšmę ir vertinti ją kaip svarbiausią ir vos ne vienintelę minėtų reiškinių priežastį. Tuo labiau kad pagrindiniai Žemaitijos ūkinių bei socialinių santykių bruožai, skyrę juos nuo tokių santykių kitose LDK teritorijose, atsirado ne vėlyvajame feodalizme, o buvo ilgalaikio ir įvairiapusio proceso rezultatas.

Žemaitija, užsitęsęs karams su kryžiuočiais, galutinai įsijungė į LDK vėliau nei kitos žemės, tik XV a. pradžioje, būdama jau daugiau ar mažiau susiformavęs teritorinis, politinis, socialinis bei ekonominis vienetas, kuriame susiklostė specifinis klasinių jėgų santykis. Viena, čia buvo susitelkę bene daugiausia bežemių ir mažžemių bajorų. Šis smulkiosios ir vidutinės bajorijos vyravimas reiškė, kad Žemaitijoje ilgą metą, ypač pradinio lažinio-palivarkinio ūkio klostymosi laikotarpiu, nebuvo palankių sąlygų kurti palivarkus ten, kur jie buvo rentabiliausi — bajorų valdose. Kita, Žemaitijoje dėl minėtų objektyvių aplinkybių valstiečių luomas turėjo palankesnes ekonominės, socialinės ir teisinės raidos sąlygas. Čia vėliau prasidėjo valstiečių įbaudžiavinimas, valstiečiai turėjo gilesnes nuosavybės teisių į žemę ir savarankiško ūkininkavimo tradicijas, kurias atsinešė ir į vėlyvojo feodalizmo laikotarpį. Dėl to čia dar XVI a. pirmo-

joje pusėje iki valakų reformos susidarė gausus pasiturinčios valstietijos sluoksniš, spartėjo prekinių-piniginių santykių plėtotė.

Ne vėlyvojo feodalizmo produktas, pasireiškęs XIX a. sukilimuose ir, L. Zytковиčiaus pabrėžta, nepriklausoma Zemaitijos valstiečių mąstysena. Būtent Zemaitijoje vyko visi didžiausi XV—XVIII a. Lietuvos valstiečių sukilimai ir judėjimai, o jų varomąja jėga dažniausiai būdavo pasiturintys valstiečiai, šitaip protestavę prieš feodalų mėginimus suvaržyti ir panaikinti jų teises į žemę ir asmens laisvę. Šie sukilimai iš pradžios stabdė feodalų pastangas plėtoti lažinį-palivarkinį ūkį Zemaitijoje.

Taigi, matyt, ne viena kuri priežastis, o daugelis tarpusavyje neatsiejami susijusių aplinkybių (viena, plačiųjų bajorijos sluoksnių nepajėgumas būti varomąja lažinio-palivarkinio ūkio plėtojimo jėga pradiniu jo įsigalėjimo Lietuvoje laikotarpiu, kita, valstiečių ekonominis pajėgumas bei socialinis aktyvumas, pasireiškęs nuo pat Zemaitijos įsijungimo į LDK) trukdė plačiai įsigalėti lažiniam-palivarkiniam ūkiui Zemaitijoje ir nulėmė ūkinių bei socialinių santykių specifiką vėlyvojo feodalizmo laikotarpiu.

Su L. Zytковиčiaus teiginiais ir išvadomis galima sutikti arba diskutuoti, tačiau jau pats autoriaus siekimas ne tik konstatuoti ir tirti Zemaitijos ūkinės ir socialinės raidos specifiką, bet ir išsiaiškinti reiškinio priežastis, taip pat suformuluoti spręstinus klausimus, sudaro didelį aptariamo darbo privalumą.

Jūratė Kiaupienė

Marian Pokropek. Wytwórczość i sztuka ludowa Pojezierza Suwalsko-Augustowskiego. Zakład Wydawnictw CZSR, Warszawa, 1979, 148 p., 1120 egz.

Autoriaus tikslas apžvelgti ir įvertinti etnografinį Suvalkų—Augustavo krašto liaudies meną. Gana ilgas laikotarpis (XIX a. vid.—XX a. VII dešimtme.) autoriui duoda galimybę pasekti kai kurių reiškinų kaitą, šiuolaikines jų raidos tendencijas. Teritorijos pavadinimą M. Pokropekas pasirinko remdamasis geografiniu-administraciniu vardu, kuriame Suvalkų—Augustavo ežerynu laikomos Lenkijos Liaudies Respublikos šiaurinių žemės. Tyrinėjamo arealo ribos šiaurėje sutampa su Lietuvos TSR siena, pietryčiuose eina Biežo ir Neto upėmis, vakaruose — senąja lenkų—prūsų siena.

Kaip matyti iš bibliografijos, autorius yra gerai susipažinęs su etnografinė lenkų, lietuvių ir baltarusių literatūra apie šį rajoną. Nors monografijoje jis plačiai naudojosi Suvalkų ir Balstogės muziejų rinkiniais, Materialinės kultūros instituto medžiaga, bet pagrindinis šaltinis yra ypač vertinga paties autoriaus šeštajame septintajame dešimtm. surinkta aprašomoji ir iliustracinė medžiaga. Be metodiniu požiūriu įdomaus sumanymo liaudies meną nagrinėti neatsietai nuo dirbinių praktinio vartojimo ir gamybos proceso, leidinys mums dar įdomus ir keleto tautų kultūrinės sąveikos aspektu. Čia nagrinėjama minimoje teritorijoje gyvenančių lenkų, baltarusių ir lietuvių kultūra. Dešimtyje leidinio skyrių apimama dau-

guma materialinės ir dvasinės liaudies kultūros sričių, kuriose esama liaudies meno apraiškų. Tam tikro neaiškumo kyla iš to, jog leidinio autorius nepateikia nei savojo, nei apskritai apibrėžimo, kas laikoma liaudies menu.

Pirmame skyriuje „Suvalkų—Augustavo ežeryno charakteristika. Gamtinės sąlygos, gyventojai, ūkis“ aptariama krašto gamtinė ir socialinė specifika. Matyt, autorius nuo to pradėjo neatsitiktinai — tiek krašto reljefas, tiek jo gyventojai vienaip ar kitaip turi įtakos liaudies menui. Autorius neabejodamas laikosi požiūrio, kad šio krašto senuosius gyventojus jotvingius kryžiuočiai buvo visai išnaikinę, o XV a. lenkai, lietuviai ir baltarusiai jį apgyvendino iš naujo. Lietuviai, kurių dauguma dabar gyvena Seinų apskrityje, į šį kraštą, anot jo, atsikėlė nuo Merkinės. Jie čia kalba dviem tarmėmis — artima dzūkams ir kapsams. Riba tarp jų eina aukščiau Punsko. (Tai atitinka A. Salio ir Z. Zinkevičiaus išskirtus tarmių arealus.) Lietuviai ir baltarusiai buvo valstiečiai, lenkai — valstiečiai, miestiečiai ir dvarininkai. Žydai dažniausiai vertėsi prekyba ir amatais.

Svarbiais kaimo architektūros raidos veiksniais autorius laiko kraštovaizdį ir ūkio pobūdį. Apie tai kalbama antrame skyriuje „Kaimo architektūra ir jos puošyba“. XIX a. pirmojoje pusėje panaikinus trilaukę sistemą, valstiečiai statėsi sodybas pakelėse: gyvenamuosius pastatus galu arba šonu į kelią, toliau už jų — ūkinius pastatus. Toks jų išdėstymas nulėmė ir gyvenamųjų namų puošybos pobūdį. Autorius nurodo, kad senoji architektūra turėjo išbaigtas pastatų formas, bet mažai puošybos elementų. Jis mini paukščių galvomis, žirgeliais, pūsmėnuliais ar ragais užbaigtus namų lėkius. Šiuo metu Ežeryniui būdingas viensėdžių tipas čia įsivyravo XIX a. pabaigoje—XX a. pradžioje. Kinta namų ornamentika. Plinta prieangių, langinių, durų ir kitų gyvenamųjų namų detalių puošyba. Autorius pastebi įdomų faktą, kad į šiaurę nuo Seinų (t. y. lietuviškose vietose.— J. K.) pasitaiko Lenkijai nebūdingi klėčių sluogčių stogai.

Trečiame skyriuje „Medžio dirbinių gamyba ir puošimas“ kalbama apie savo paskirtimi ir formomis daugeliui Centrinės Europos tautų gana bendrus skobtinius indus ir baldus. Be senųjų iš skelto medžio padarytų baldų, čia aptariami ir konstruoti iš lentų (stalai, drabužių spintos, lovos, skrynios, komodos). Ypač vertingas atskirų baldų plitimo datavimas. Nepaisant teigiamų pusių, kalbamasis skyrius bene silpniausias monografijoje. Gana paviršutiniška čia pateikiamų baldų pavyzdžių analizė, o tokie vertingi taikomojo meno objektai, kaip virtuvinės spintos, indaujos, kėdės su atlošomis ir t. t., visai nenagrinėjami.

Ketvirtame skyriuje „Pynimas“ nurodoma, kad tai iki šiol labai populiari liaudies kūrybos sritis. Dažniausiai pinama saviems reikalams, rečiau kaimynams ar vežimui į artimiausią turgų. Paprastai tuo užsiima mažazemiai valstiečiai ir laukuose nebepajėgiantys dirbti seneliai. Pina ir moterys. Kiekviename valstiečių ūkyje yra nuo kelių iki keliolikos pintinių, pintų iš įvairios medžiagos ir nevienoda technika. Labiausiai, kaip ir Lietuvoje, čia populiarios vienlankės ūkinės pintinės, pinamos dažniausiai iš žilvičių ar karklų atžalų, rečiau eglėlių, pušų ar kadagių šaknų. Įdomus reiškinys — lietuvių vartojamos pintinės mėsai laikyti; į jas dar XIX a. viduryje buvo atkreipęs dėmesį A. Polujanskis. Augustavo miškų zonoje

žolė ir šienas buvo nešami balansinėse pintinėse, o maisto produktai į tur-
gų — kryžmine technika iš liepų luobo nupintomis su dviem rankenomis
pintinėmis. Suvalkų—Augustavo kraštui būdingos įvairios pintinės ir
statinės javams laikyti, pintos iš šiaudų ir plėšų.

Penttame skyriuje „Audimas“ kalbama apie audinius ir audimo tech-
niką. Audėjomis, kurių kiekviename kaime esą po keletą, kraštas garsėjęs
nuo XVIII amžiaus. Tradiciniai audimo būdai vyravo iki Pirmojo pasau-
linio karo. Nuo tada, tolygiai didėjant medvilnės naudojimui, pereinama
prie dekoratyvinių audinių. Paskutiniu metu čia įtakos turi 1950 m.
įsikūręs Liaudies meno dirbinių kooperatyvas „Cepelia“. Kooperatyvas,
remdamasis tradicijomis, audžia vietiniams reikalams ir eksportui rankš-
luosčius, servetėles ir kilimėlius. Įdomus monografijos autoriaus pateikia-
mas faktas, kad Suvalkų—Augustavo ežeryne labai paplitę gūnios ir de-
koratyviniai audiniai lovoms užtiesti. Tai baltiškos kultūros reiškinys, re-
čiau pasitaikęs kai kuriose šiaurės ir vidurio Lenkijos srityse. Suvalkų—
Augustavo krašte ypač įvairūs meniniai šių audinių sprendimai. Paplitę ir
įrašai rankšluosčių mezginiuose („Labą dieną“, „Piršlys melagis“ ir t. t.)
arba tekstų įaudimas į rankšluosčius. Tai ypač būdinga šio krašto lietu-
viams. Antai rankšluostyje, kurio nuotrauka pateikiama monografijoje,
jausta: „Graži ir derlinga, per amžius garbinga, daug iškentėjęs ir likus
gyva, darbais išgarsėjęs, dainomis nuskambėjęs, žemelė gimtoji brangi
Lietuva. Zagarai. 1974 m.“

Šeštasis skyrius — „Drabužiai“. Autorius nurodo, kad iš jų geriausia
nustatyti gyventojų etninę, visuomeninę, gamybinę ir religinę priklausom-
mybę. Šiek tiek duomenų apie XIX a. vidurio šio krašto drabužius yra jau
V. Kolbergo ir A. Polujanskio darbuose. Daugiausia tradicinių bruožų iš-
likę lietuvių ir baltarusių drabužiuose. Etnografiniu požiūriu ypač vertingi
lietuvių drabužiai, nes pagal jų elementus galima atkurti XIX a. valstie-
čių drabužių visumą, pasekti jų raidą. Lietuvos išsiskyrė kaišytinėmis
prijuostėmis. Lietuvos merginoms taip pat buvo būdinga savita galvos
danga. Dar XIX—XX a. sandūroje jos nešiojo vainiką arba galvą juosda-
vo ilgais, ant pečių krantančiais kaspinais.

Septintame skyriuje „Puodininkystė“ teigiama, jog didžiausias šio
krašto puodininkystės centras buvo Seinuose (kiti du — Augustave ir Su-
valkuose). Čia prieš karą dirbo 7, o 1945—1955 m. — trys puodžiai. Prieš
Pirmąjį pasaulinį karą tas vietas dar pasiekdavo Kalvarijos ir Marijampolės
(dabar Kapsukas) puodžių dirbiniai. Nuo XIX—XX a. sandūros molini-
nių indų paklausa, plintant pramonės dirbiniams, ėmė mažėti. Retu šiam
kraštui atveju autorius laiko puodų lipdybą. Ja prie Seinų užsiėmęs A. Jur-
gelevičius. Autoriaus nuomone, panašių atvejų būta tik apie Gardiną ir
lietuviškose Seinų apylinkėse. Lipdybos įgūdžius Jurgelevičiai perėmė
XIX a. pabaigoje iš ateivio nuo Gardino. Lipdomi būdavo indai maistui
gaminti, puodynės, dubenys, aguonmalės ir lauknešėliai. Tuo tarpu žie-
dėjai žiedė 15 rūšių indus. Kalbėdamas apie žiestus dirbinius, M. Pokro-
pekas nurodo, kad jų formos, išskyrus tik kai kuriuos atvejus, panašios į
Lenkijoje paplitusių dirbinių formas. Tai paminėjęs, autorius nebegrįžta
prie aukščiau pateikto fakto, kad XIX a. pradžioje šiame krašte buvo
prekiaujama Kalvarijos ir Marijampolės puodžių dirbiniais. Kaip rodo

tyrinėjimai, buitinių molio dirbinių formos paprastai būna būdingos konkretiems, palyginti nedideliems arealams. Technologiniu požiūriu įdomu, kad iki 1960 m. puodai degami čia buvo ovalinėse krosnyse, kokios buvo Lietuvos Suvalkijoje XX a. pirmaisiais dešimtmečiais. Suvalkų—Augustavo krašto puodžiai dirbinius puošė gana kukliai: vingiuota linija ir geometrinio ornamentu, vėliau — gėlytėmis, kartais šen ten įterpdami paukštėlius. Puošimui vartotas karvės ragas su gale įstatyta plunksna; buvo puošiama ir antspaudėliais (įspausdavo gėles, lapelius).

Kalvystė, kaip matyti iš skyriaus „Meninė kalvystė“, šiame krašte, kaip ir Lietuvoje bei Lenkijoje, glaudžiai siejosi su socialine-ekonominė krašto raida. Senoji kalvystė apsiribojo ūkinių padargų — noragų arkams ir žagrėms, pjautuvų, kauptukų, apkaustų vežimams ir rogėms, žiedų dalgiams ir t. t. darymu. Vienintelis meninis kalvių dirbinys buvo kryžių ir koplytėlių viršūnės. Kryžma sutvirtinama skrituliu, o žemiau pritašomas pjautuvas. Pirmasis simbolizavo saulę, antrasis — mėnulį, t. y. dienos ir nakties pasikeitimą. Nuo XIX a. vidurio kaime ėmė rodytis daugiau ir įvairesnių fabrikuose pagamintų metalo dirbinių. Atsirado daugiau geležies. Kalviai ėmė labiau sekėti miesto dirbinių pavyzdžiais. Kalvystę šiuo metu skatino palyginti aukštos fabriku dirbinių kainos. Tuo autorius aiškina spartų kalvystės amato plėtojimąsi kaimuose ir mažuose miesteliuose XIX a. pab.—XX a. trečiajame dešimtmetyje. Vėliau, 1930—1950 m., didėjant socialinei pažangai kaime, iš apyvartos išėjo tradiciniai pjautuvai, plūgai, vežimų, skrynių apkaustai ir t. t. Kalvystę pakeičia šaltkalvystė.

Kalbėdamas apie meninius geležies dirbinius, autorius pastebi, kad didžiausią paklausą jie turėjo 1890—1930 metais. Šiuo laikotarpiu ženkliai statybos ir baldų gamybos poslinkių. Kartu nemažai reikėjo durų ir langų vyrių, rankenų, svirnių langų grotų ir t. t. Nemažai dėmesio buvo skiriama ir meniniams šventinių vežimų ir rogių apkaustams, „diedams“ balansomis įsprausti ir t. t. Tačiau pačią meninę kalvystę ir toliau labiausiai plėtė kryžių dirbėjai. Juos kalė tiek kaimų, tiek miestelių kalviai. Tai, be kulto, skatino jau minėta puošybos tradicija ir užsakovų ambicingi norai statyti kuo puošnesnius kryžius. Šio laikotarpio kryžiai buvo keletu rūšių. Kaip ir seniau, ant aukštų pakelės kryžių (jie ypač būdingi dzūkams.— J. K.) viršūnių ir koplytėlių buvo tvirtinami maži kaltiniai kryželiai su senaisiais simboliiais. XIX a. pabaigoje imta daryti ir didelius geležinius kryžius. Iš pradžių jie statyti ant kapų, vėliau — pakelėse. Tuo metu pasirodė ir geležiniai kryžiai ant akmeninių pakylų, buvę populiarūs pirmajame mūsų amžiaus ketvirtyje. Prie meninių pastarojo meto dirbinių autorius priskiria šaltkalvių iš vamzdžių suvirintus kryžius, balkonų ir vartų papuošimus, stovus gėlėms ir t. t.

Devintame skyriuje, pavadintame „Papročių menas“, mums kiek neįprastai pateikiama kalendorinėse, darbo ir šeimos papročių apeigose aptinkamos atributikos apžvalga, kurią autorius traktuoja kaip liaudies meno apraišką. Aptariama mūsų „sodams“ giminingi šiaudų sietynai, žvaigždės, verbos, sietynai iš žirnių, popieriaus papuošalai, margučiai, apeiginės puokštės, vestuvinių vartų ir pyragų papuošimas, vestuvininkų drabužių detalės ir t. t.

Skyriuje „Drožyba ir tapyba“ teigiama, kad, palyginus su kitomis vietomis, Suvalkų—Augustavo ežerynas šioje dailės srityje daug kuo neišsiskiria. Savitas reiškinys — atitinkamai išskobtų aukštų kelmų įtaisymas skulptūrėlėms įstatyti. Liaudies skulptūros aptarimo reikšmingumą padidina drožėjų kūrybinės biografijos. Prie palyginti silpnai krašte įsitvirtinusių liaudies meno sričių reikia priskirti ir tapybą. Ją aptardamas, autorius kategoriškai atsiriboja nuo tapytų taikomosios dailės pavyzdžių.

Gaila, kad autorius, matyt, dėl medžiagos stokos nenagrinėja tokių įdomių meniškai ir etniškai dirbinių, kaip namų apyvokos reikmenys ir darbo įrankiai, tik prabėgomis paminėdamas pastatų ornamentiką.

M. Pokropeko studija — vertingas indėlis į baltų ir slavų tautų kultūrų tyrinėjimus. Ypač įdomus jo pasirinktas liaudies meno tyrinėjimo metodas — etnografinis požiūris į objektą. Tačiau pasigendame vieno gana svarbaus liaudies meno tyrinėjimo aspekto — nenagrinėjamas poreikis kurti ir poreikis kūriniu naudotis. Kiek verčia abejoti ir autoriaus, nagrinėjančio liaudies meną, atsiribojimas nuo etninių išteklių. Jau darbo pradžioje neaptikę tikslesnių etninių ribų apibūdinimo, susiduriame su teiginiu, jog etniniai ir tautiniai veiksniai pastebimi antraeiluose reiškinuose (audimo technika, audinių funkcijos, puošimo motyvai, spalvinė gama ir t. t.). M. Pokropeko nuomone, šie skirtumai, lyginant su bendrybėmis, neproporcingai maži. Pagrįstai kyla klausimas: o kas laikytina pirmaeiliais reiškiniais? Dabar, atmetus šiuos antraeilus, galėtų atrodyti, kad visos Vidurio Europos tautos sudaro tik vieną etninį regioną. Bet monografijos autorius daro išvadą, kad, nepaisant skirtingo etninio-kalbinio pagrindo, Suvalkų—Augustavo ežeryno krašte susiformavo bendra liaudies kultūra, kuri daugelyje sričių skiriasi nuo kaimyninių etnografinių regionų kultūros (p. 8). Tuo tarpu sulyginę daugelį monografijoje pateiktų duomenų (klėčių sluogčių stogus, prijuostas, juostas, gūnias, lovatieses, pintines maistui laikyti ir t. t.) su analogiškais reiškiniais Lietuvos kapuose ir zanavykuose, randame ne tik jų tęsinį Augustavo—Suvalkų ežeryne, bet dargi nepriklausomai nuo monografijos autoriaus prie Punsko galime nustatyti ribą tarp šių dviejų lietuviškų etnografinių sričių. Tai monografijos vertės nesumažina. Ji bus reikšmingas indėlis į lenkų, lietuvių ir baltarusių etnografijos mokslą.

Juozas K u d i r k a